

Odnos daljske i bosutske grupe na prostoru hrvatskog Podunavlja početkom starijega željeznog doba

Das Verhältnis der Dalj- und Bosut-Gruppe auf dem Gebiet des kroatischen Donaauraums am Anfang der älteren Eisenzeit

Izvorni znanstveni rad
Prapovijesna arheologija

Original scientific paper
Prehistoric archaeology

Mr. sc. DARIA LOŽNJAK DIZDAR
Institut za arheologiju
Ulica grada Vukovara 68
HR - 10000 Zagreb
daria.loznjak@iarh.htnet.hr

UDK/UDC 902.01:903.2(497.5-18)“6377/6383”

Primljeno/Received: 01. 04. 2004.

Prihvaćeno/Accepted: 01. 06. 2004.

Prostor hrvatskog Podunavlja zbog svoga strateškog položaja, uz najvažniju europsku prirodnu prometnicu, oduvijek je bio predmetom zanimanja brojnih populacija još od prapovijesnih vremena. Dunav nije samo spajao različite svjetove, nego ih je i razdvajao. Bogata arheološka građa iz doba prvih stoljeća posljednjeg tisućljeća prije Krista, koja je zabilježena na nalazištima na području Baranje, istočne Slavonije i zapadnog Srijema, svjedoči o važnosti ovog prostora u definiranju prijelaza kasnoga brončanog na starije željezno doba za širi južnopanonski prostor. Tijekom mlađe faze kasnoga brončanog doba i na početku starijega željeznog doba na prostoru hrvatskog Podunavlja rasprostirala se daljska grupa s jakim uplivima bosutske grupe, što se najjasnije prepoznaje u karakterističnim keramičkim oblicima ukrašenim urezivanjem te u Basarabi stilu koji svjedoče o intenzivnim kontaktima između dvije susjedne kulturne pojave što su dijelile i mnoge druge zajedničke značajke materijalne ostavštine, prije svega metalne predmete konjske opreme i nošnje. Intenzivna komunikacija između nositelja daljske i bosutske grupe, iako su pripadali različitim svjetovima i tradicijama, obilježila je početke željeznog doba koje se prema novim znanstvenim spoznajama datira prije od dosad ustaljenih datuma.

Ključne riječi: hrvatsko Podunavlje, Baranja, istočna Slavonija, Srijem, daljska grupa, bosut-ska grupa, prijelaz kasnoga brončanog na starije željezno doba, konjska oprema, Basarabi stil, fibule tipa Vače

Das Gebiet des kroatischen Donaauraums war aufgrund seiner strategischen Lage an der bedeutendsten natürlichen Verkehrsader Europas die Interessensphäre zahlreicher Völker seit vorgeschichtlichen Zeiten. Die Donau verband nicht nur verschiedene Welten, sondern sie grenzte sie auch ab. Die reichen archäologischen Bestände aus den ersten Jahrhunderten des letzten Jahrtausends v. Chr., die an den Fundorten auf dem Gebiet der Baranya, des östlichen Slawonien und des westlichen Sirmien entdeckt worden sind, zeugen von der Bedeutung dieses Gebiets bei der Bestimmung des Überganges der Spätbronzezeit in die ältere Eisenzeit im weiteren südpannonischen Raum. Im Laufe der jüngeren Phase der Spätbronzezeit und am Anfang der älteren Eisenzeit verbreitete sich auf dem Gebiet des kroatischen Donaauraums die Dalj-Gruppe mit starken Einflüssen der Bosut-Gruppe, was sich am besten in den charakteristischen Keramikformen mit Ritzornamente und im Basarabi-Stil erkennen läßt, die von intensiven Kontakten zwischen den zwei parallelen Kulturerscheinungen zeugen. Ihr materielles Erbe weist auch zahlreiche andere gemeinsame Eigenschaften auf, vor allem Metallgegenstände für Pferdezaumzeug und Trachten. Die rege Kommunikation unter den Trägern der Dalj- und der Bosut-Gruppe hat – obwohl sie verschiedenen Welten und Traditionen angehörten – den Anfang der Eisenzeit gekennzeichnet, die aufgrund der neuesten wissenschaftlichen Kenntnisse früher als bisher üblich datiert wird.

Schlüsselwörter: kroatischer Donaauraum, Baranya, östliches Slawonien, Sirmien, Dalj-Gruppe, Bosut-Gruppe, Übergang der Spätbronzezeit in die ältere Eisenzeit, Pferdezaumzeug, Basarabi-Stil, Fibulae des Typus Vače

Daljska i bosutska kulturna grupa bile su rasprostranjene na području hrvatskog Podunavlja početkom i u vrijeme starijega željeznog doba, kao dvije susjedne zajednice koje su, i pored različitosti, bile isprepletene u mnogim izrazima života. Njihova povezanost zrcali se u zajedničkim oblicima posuda, metalnih predmeta i opreme za sprežanje konja koji su u uporabi u obje kulturne skupine. O intenzivnim kontaktima, možda čak i suživotu dviju podunavskih zajednica na početku željeznog doba, svjedoče različiti načini pokopavanja koji su primjenjivani istodobno na jednom groblju.

Prostor hrvatskog Podunavlja označen je visokom desnom obalom Dunava koja prati njegov tok od Batine prema Vukovaru u smjeru sjever-jug, dok kod Vukovara Dunav zakreće prema istoku. Baranjska obala Dunava je niska, dok se od Erdutskog brda prema Iloku naglo diže visoka lesna zaravan koju Dunav erodira već tisućljećima. Na nekoliko je mjesta ta visoka desna obala presječena prirodnim prilazima k rijeci dolinom kojeg potoka ili manjom rijekom. Stoga strateški povoljan položaj hrvatskog Podunavlja prema niskoj i ravnoj Bačkoj te prirodna bogatstva plodnog tla i obilje vode, učinili su ovaj prostor privlačim za naseljavanje još od neolitika. Rijeke su u prapovijesti bile česte granice, ali i prometnice između različitih kulturnih zajednica, zbog čega ne iznenađuje gustoća naselja smještenih uz rijeke još od prapovijesnih vremena. U kasnome brončanom dobu uz dunavsku obalu nalazila su se brojna naselja Belegiš II kulture ili sjeverno od Drave starije faze kulture polja sa žarama (FORENBAHER, 1991.; ŠIMIĆ, 1993., 138.). Unatoč nezadovoljavajućem stanju istraživanja daljske i bosutske grupe koje još uvijek ne pruža potpunu sliku života na početku posljednjeg tisućljeća prije Krista, a s obzirom kako nisu poznata groblja rane faze bosutske grupe kao što nisu istraživane niti veće površine naselja daljske grupe, na temelju dosadašnjih spoznaja može se zaključiti da su obje kulturne pojave nastale na prijelazu iz drugoga u prvo tisućljeće prije Krista. Uz ustaljenu teoriju o nastanku daljske grupe pod utjecajem seoba grupe Vál (VINSKI-GASPARINI, 1973., 150.; VINSKI-GASPARINI, 1978., 133.), važno je naglasiti i kasniji razvoj daljske grupe upravo na prostoru sjeveroistočne Slavonije unutar kojeg je prepoznato pet keramičkih horizonta koji su se trajali od 10. do kraja 6. st. pr. Kr. (METZNER-NEBELSICK, 2002., 88.-181.). Novijim vrednovanjima priloga iz objavljenih grobnih cjelina u Doroslovu u kojima se zrcale značajke Belegiš II kulture, Vál i Gava grupe, početak daljske grupe datira se u Ha A2 stupanj (TASIĆ, 1994., 10.). Neosporni su nastanak daljske grupe u okviru kulture polja sa žarama kao i njezini snažni korijeni koji su se zrcalili tijekom trajanja daljske grupe i u starijem željeznom dobu. Početak bosutske grupe, prema rezultatima novijih istraživanja, sve se više promatra u kontinuitetu s Belegiš II kulturom koja je označila stariju fazu kasnoga brončanog doba na prostoru Srijema, južne Bačke i Banata. Potvrde takvim zaključcima donose stratigrafski odnosi na naselju Feudvar (ROEDER, 1992., 128., T. 34.-35.), jame s Belegiš II i s ranom bosutskom keramikom na Kalakači (MEDOVIĆ, 1988., sl. 25., 4; sl. 29., 7; sl. 46., 9; sl. 140., 1; sl. 164., 4; sl. 190., 11; sl. 297., 6, 11-12) kao i nalazi s naselja Batka C kod Prleza i Ivanova u Banatu (MEDOVIĆ, 1988.-1989., 47., T. V.; BUKVIĆ, 1994., 42.) koji su datirani u 12.-11. st. pr. Kr.

Dakle, iako gotovo istodobno počinju bosutska i daljska grupa, još uvijek ostaju otvorena pitanja oko geneze obje skupine koje su očito nastale iz različitih kulturnih krugova, no u svom postojanju na prostoru Podunavlja izgradile su niz sličnosti u materijalnoj ostavštini.

Daljska grupa bila je rasprostranjena na prostoru sjeveroistočne Slavonije i zapadne Bačke, obuhvaćajući prostor desne i lijeve dunavske obale do ušća Drave, a živjela je i južno od Erdutskog brda, o čemu svjedoči veliko groblje na Lijevoj bari u Vukovaru. Potrebno je naglasiti kako su na prostoru Dalja i južno od Dalja uz Dunav sve zamjetniji utjecaji bosutske grupe na daljskom prostoru u ukrašavanju i izradi keramičkih posuda te u načinu pokopavanja, čime se prikazuje otvorenost prema toj susjednoj grupi što se rasprostirala u istočnom dijelu međurječja Save i Dunava te dalje prema istoku.

Zapadnu granicu bosutske grupe N. Tasić odredio je na liniji Vukovar-Osijek, isključivši sporadične zapadnije nalaze (TASIĆ, 1971.b, 43.). Nalazi bosutske grupe u Srijemu svjedoče o njezinu najzapadnijem području rasprostiranja, dok istočna Slavonija i južni dijelovi Baranje čine prijelazno područje prema daljskoj grupi, gdje je zabilježeno miješanje ostavštine obje skupine (TASIĆ, 1975., 613.). Poslije je zonu miješanja daljske i bosutske grupe N. Tasić definirao linijom Županja-Vukovar koja čini zapadnu granicu bosutske grupe, prodore daljske grupe zamjećuje do linije Šid-Ilok (TASIĆ, 1979., 18.), dok linijom razdvajanja drži crtu Vinkovci-Vukovar od koje je sjeverno bila rasprostranjena daljska, a južno bosutska grupa (TASIĆ, 1980., 9.). Područje grupe Dalj N. Tasić ograničio je prostorom južno od gorja Mecsek u Mađarskoj, Baranjom do ušća Drave u Dunav te prostorom sjeverozapadne Bačke. Područje južno od Daljske planine i prostor zapadnog Srijema odredio je kao zonu miješanja daljske i bosutske grupe, na kojem je u starije vrijeme vjerojatno bila raširena rana daljska grupa, a kasnije bosutska grupa (TASIĆ, 1994., 12.). S. Foltiny drži da granica između daljske i bosutske grupe nije oštra, navodeći primjere keramičkih nalaza kod kojih je vidljiv utjecaj bosutske grupe na daljsku¹ (FOLTINY, 1989., 245., T. 3., 1; T. 4., 13; T. 5., 3-4, 6-8; T. 6., 11), dok J. Šimić smatra kako je Šaregrad istočna granica rasprostiranja daljske grupe (ŠIMIĆ, 1994., 215.).

Uzmu li se u obzir nalazišta iz prijelaza kasnoga brončanog u starije željezno doba na prostoru hrvatskog Podunavlja, prema sadašnjem stanju istraženosti zrcali se slika guste naseljenosti ovoga prostora s nekoliko istaknutih središta, a sudeći prema bogatim nalazima osebujnih i raritetnih predmeta koje su posjedovali tadašnji stanovnici.

Batina je naselje daljske grupe, a istraživano je u nekoliko navrata. Sustavna istraživanja provedena su 1970. godine (BULAT, 1970., 43.), dok su 1976., 1977. te 2002. obavljena zaštitna istraživanja manjeg opsega (MINICHREITER, 1976., 37.-40.; BOJČIĆ, 1977.; ŠIMIĆ, 2002., 56.-59.). Istraživanjima je utvrđeno kako je na ovome mjestu bilo naselje od vremena starije faze kulture polja sa žarama u 12. st. pr. Kr. do završetka daljske grupe u 6. st. pr. Kr. Nažalost, groblje toga naselja još početkom stoljeća bilo je predmetom istraživanja amate-

1 Neki primjeri nisu točno okarakterizirani kao bosutski utjecaj na daljsku grupu (FOLTINY, 1989., T. 2., 7; T. 3., 4; T. 4., 12; T. 5., 10; T. 6., 4-5, 7-8, a loncu na T. 5., 12 samo je ukras bosutski, dok je oblik daljski).

ra te su nalazi iz grobnih cjelina razasuti u sedam europskih muzeja² (VINSKI, VINSKI-GASPARINI, 1962., 270.). Dosadašnji nalazi iz naselja kao i slučajni nalazi iz grobova u Batini (METZNER-NEBELSICK, 2002., T. 1.-47.) svjedoče o zaista bogatom halštatskom centru, smještenom na strateškom mjestu u južnom dijelu Panonske ravnice u koji su se slijevali utjecaji s različitih strana. Usporedba slike nalazišta u Batini s Daljom³ pokazuje kako je u Batini zabilježeno znatno manje prisustvo keramike bosutskog porijekla (METZNER-NEBELSICK, 2002., T. 2., 3; T. 3., 10; T. 6., 5, 7; T. 30., 9).

Dalje, uzvodno uz Dunav, može se pratiti rasprostranjenost daljske grupe na naselju Kraljevac u Dalju, čiji su se stanovnici pokopavali na položaju Busija. Dok je groblje na Busiji istraživano početkom 20. stoljeća u većem opsegu i grobne cjeline nisu sačuvane (HOFFILLER, 1938., 2.), naselje na Kraljevcu samo je pokusno istraživano 1978. godine (BULAT, 1978., 179.; ŠIMIĆ, 1996., 36.). Iz pojedinih izvještaja poznato je kako su i na Busiji, pored većine paljevinskih grobova, zabilježeni i neki kosturni ukopi. Na naselju i na groblju uočene su posude ukrašene načinom bosutske grupe od urezanih motiva u ranoj fazi bosutske grupe do rovašenih i inkrustiranih ukrasa Basarabi faze (ŠIMIĆ, 1996., 36., T. 4., 4, 6-8; METZNER-NEBELSICK, 2002., T. 54., 1, 3-4, 6-7; T. 75., 8). U ovom eponimnom centru daljske grupe tako se mogu primijetiti snažni utjecaji susjedne bosutske grupe.

U mlađoj fazi kasnoga brončanog doba te na početku starijega željeznog doba intenzivno je bilo naseljeno i područje Vukovara, o čemu svjedoči istraženo groblje na Lijevoj bari koje se prema odnosu broja paljevinskih (101) i kosturnih grobova (9) može pripisati daljskoj grupi (VINSKI, 1955.a, 236.-237.), a s obzirom na karakterističan način pokopavanja mrtvih tipičan za daljsku grupu. Na groblju u Lijevoj bari u Vukovaru, uz daljsku keramiku, pojavljuju se i oblici Basarabi keramike (MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, 1994., 72.). Za kosturne grobove zaključeno je kako se mogu pripisati novodoseljenom ilirskom stanovništvu iz balkanskoga i istočnoalpskog područja (VINSKI, VINSKI-GASPARINI, 1962., 275.; VINSKI-GASPARINI, 1973., 164.). Ipak, prema rezultatima novijih znanstvenih studija zaključeno je kako su kosturni grobovi na Lijevoj bari u Vukovaru prije posljedica utjecaja susjedne bosutske grupe (TASIĆ, 1994., 10.; METZNER-NEBELSICK, 2002., 202.). Groblje daljske grupe na Lijevoj bari datirano je od početka 10. do početka 6. st. pr. Kr. (VINSKI-GASPARINI, 1978., 135.).

Istočno od vukovarskog područja, na prostoru Sotina zabilježeno je nekoliko položaja koji svjedoče o naselju i grobljima kasnoga brončanog i starijega željeznog doba. U Sotinu na visokoj dunavskoj obali, prema površinskoj koncentraciji nalaza, smješteno je naselje daljske grupe s mogućim središtem na položaju Ilkićev vinograd (ILKIĆ, 1999., 9., karta. 1.). S naselja potječu brojni ulomci keramike daljske grupe, po čemu se ovo naselje i

pripisuje ovoj kulturnoj skupini (ILKIĆ, 1999., 15., T. I-II.), no prisutni su i brojni ulomci bosutske grupe, osobito oni ukrašeni u Basarabi stilu (ILKIĆ, 1999., 16., T. III.-VII., T. VIII., 1). Pronađene su i brojne keramičke figure životinja, u najviše slučajeva prikazi goveda i konja te u jednom slučaju ptice (ILKIĆ, 1999., T. XII.-XIV; T. XII., 6). U literaturi je poznat kosturni grob iz Sotina koji je sadržavao četrnaest brončanih nanogvica (VINSKI, VINSKI-GASPARINI, 1962., 271., T. V., 68-69). Nalazi koji potječu iz poremećenih grobnih cjelina ukazuju na bogatstvo nošnje stanovnika koji su bili pokopani u tim grobovima u starijem željeznom dobu kao i na utjecaje koji su strujali tim područjem s obzirom na oblike predmeta koje su stanovnici koristili (VINSKI, VINSKI-GASPARINI, 1962., 271., T. VIII.). U Sotinu su otkriveni paljevinski žarni grobovi, od kojih je u jednom pronađen lonac sa spaljenim kostima i ulomcima fibula s čvorovima na luku, igla fibule te ulomci zdjela s koso kaneliranim rubom (DORN, 1976., 12.). Groblja daljske grupe otkrivena su na nekoliko položaja u Sotinu: na Vašarištu te na Šaragljici, gdje su otkriveni paljevinski grobovi, a pronađeno je i nekoliko kosturnih grobova koji se prema metalnim nalazima datiraju na sam početak starijega željeznog doba (ILKIĆ, 1999., 14.). Iz Sotina, iz ulice V. Nazora 18, potječe jedan paljevinski grob koji je pripisan keramičkom horizontu V koji odgovara vremenu druge polovine 6. st. pr. Kr. (METZNER-NEBELSICK, 2002., 178.-179., T. 108., 14-15).

Terenskim pregledom područja grada Iloka koji je obavljen u jesen 2003. godine⁴ pronađeno je osam nalazišta iz kasnoga brončanog i starijega željeznog doba, što uz poznato naselje u Iloku svjedoči o gusto naseljenosti prostora zapadnog Srijema. Neka nalazišta poznata su već otprije u literaturi (npr. Removo, Kuruzeb), dok su ostala novootkrivena. Sva zabilježena nalazišta smještena su na visokoj desnoj obali Dunava, a u pravilu su položena iznad surduka, prirodnih prilaza prema rijeci kao što je to bio slučaj i u dosad prikazanim nalazištima (Batina, Dalj, Vukovar, Sotin).

U terenskom pregledu zabilježen je još jedan vrlo sličan položaj na Mandaliji koji se prema keramici može okarakterizirati kao stariježeljeznodobno naselje s ostavštinom bosutske i daljske grupe. Na izuzetno povoljnom položaju Čaire koji se nalazi zapadno od sela Mohovo pronađeni su ulomci posuda koje su se koristile u naseljima starijega željeznog doba na ovom području, od kojih se izdvaja ulomak zdjele bogato ukrašene urezivanjem i rovašenjem u Basarabi stilu (T. 2., 4-5). Prema tipu, zdjela pripada oblicima Basarabi faze bosutske grupe. Istočno od sela Mohovo, na položaju Pod Mohovom i istočno od sela Mohovo (T. 1., 7, 9) uočeni su ulomci keramike koji se mogu pripisati daljskoj i bosutskoj grupi, a okolnosti nalaza na povoljnome mjestu iznad rijeke ukazuju na naselje otvorenog tipa. Otprije je u literaturi poznato nalazište Šaregrad Renovo na kojem je otkriven paljevinski grob s dvije keramičke posude, parom spiralnih narukvica i brončanim fibulama s čvorovima na luku te brončani razvodnik s križnim ukrasom, rađenim na proboj (VINSKI, VINSKI-GASPARINI, 1962., 271., T. V., 62-66). Keramički materijal iz razorenih

2 Nalazi se čuvaju u muzejima u Budimpešti, Beču, Berlinu, Somboru, Subotici, Keszthelyu i Pečuhu. Postojala je i zbirka predmeta u Römisch-Germanischen Zentralmuseumu u Mainzu za koju se pretpostavljalo da potječe iz Batine, no S. Foltiny je dokazao da su predmeti porijeklom s tri ili četiri lokaliteta iz bivšeg okruga Bács-Bodrog, dakle neki s područja današnje Bačke te jedan iz bivšeg okruga Liptau (FOLTINY, 1961.).

3 Do ovih saznanja došlo se uvidom u iskapanu i neobjavlenu građu u Muzeju Slavonije u Osijeku, u koju je uvid pružila dr. sc. Jasna Šimić, na čemu srdačno zahvaljujem.

4 Terenski pregled obavila je ekipa Instituta za arheologiju koja je sudjelovala i u arheološkim istraživanjima Dvora knezova Iločkih u Iloku pod vodstvom prof. dr. sc. Željka Tomićića. Svima najljepše zahvaljujem na iskazanom trudu.

Sl. 1. Brončani nož iz Iloka

Abb. 1 *Bronzemesser von Ilok*

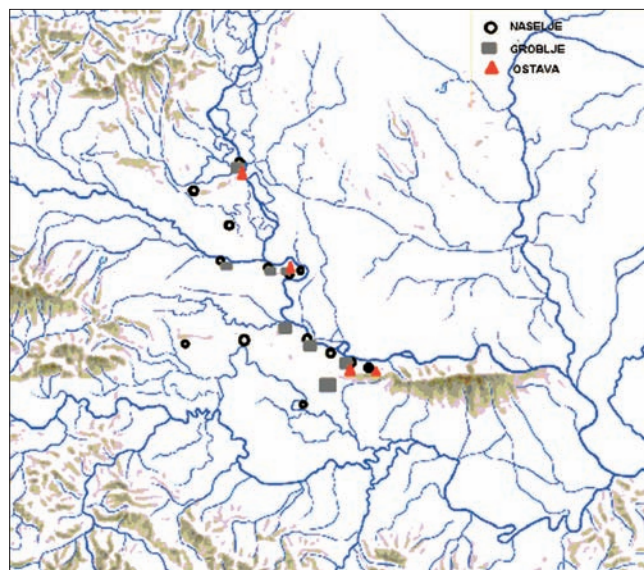
grobni cjelina u Šaregradu govori u prilog početku pokopavanja na ovome mjestu u ranom Ha B vremenu (VINSKI-GASPARINI, 1973., 159., T. 114.). Postoji i zapis muzejskog povjerenika o dva kosturna groba s Renova u Šaregradu, od kojih je jedan bio opremljen s brončanim narukvicama, tri dugmeta i nakitom oko glave te s dvije keramičke posude, dok je u drugom grobu pronađena jedna keramička posuda (GJIPANOVIĆ, 1901., 250.). Ovakva vrsta nalaza ukazuje na postojanje kosturnih grobova, pored već spominjanih paljevin-skih. Revizijom nalaza s Renova zaključeno je kako objavljeni prilozi paljevinskog groba pripadaju zapravo kosturnom grobu, a jedna od dvije posude iz groba, bogato je ukrašena Basarabi stilom (BALEN-LETUNIĆ, 2004., T. 5.-6.).⁵ Novijim terenskim pregledom uočeni su nalazi keramike koji imaju značajke daljske i bosutske grupe (T. 1., 8, 10; T. 3., 1, 3). Zbog većih količina lijepa može se zaključiti kako se radi o naselju, no budući da su na istom položaju zabilježeni nalazi sopotske, kostolačke i latenske kulture te ulomci antičke i srednjovjekovne keramike, tek bi pokusna istraživanja otkrila namjenu ovog položaja u starijem željeznom dobu. Uz toponim Renovo-Veliko Renovo na zapadnoj strani pitome doline koja siječe visoku riječnu obalu i omogućava povoljan prolaz prema Dunavu, postoji i toponim Malo Renovo koje označava dominantnu uzvisinu na istočnoj strani iste doline, na kojoj su izdvojeni ulomci daljske i bosutske grupe (T. 3., 2, 4-8; T. 4.; T. 5., 1) te bi se moglo raditi o položaju naselja. Na položaju Šaregrad Gradac otkriveni su ulomci kasnobrončanodobne keramike koja svojim značajkama ukazuje na vrijeme prvih stoljeća posljednjeg tisućljeća prije Krista, a koju se prema zajedničkim obilježjima teško može uže kulturno opredijeliti. To vrijedi i za ulomke prikupljene na položajima Luketinac zapad (T. 5., 2-5) i Šaregrad Kuruzeb. U Šaregradu je na položaju Baščine krajem 19. stoljeća pronađena ostava koja je svojim sadržajem vrlo bitna za relativnu kronologiju početka starijega željeznog doba na ovom prostoru (BRUNŠMID, 1900., 59.-67., T. II.-III.; VINSKI-GASPARINI, 1973., 169.).

Vrlo povoljan položaj nalazi se u Iloku na nalazištu označenom kao Sofija 2 (iza kuće Dermišek), gdje je pronađen brončani nož tipa Pfatten (sl. 1.) koji se može datirati u Ha B1 vrijeme (VINSKI-GASPARINI, 1973., 166.), dok je na obližnjem položaju Dikina zanoga pronađen ulomak kasnobrončanodobne keramike (T. 5., 6). Prema rezultatima koji su dobiveni terenskim

pregledom može se zaključiti kako je visoka desna obala Dunava na području od Iloka do Mohova bila vrlo gusto naseljena u prvim stoljećima posljednjeg tisućljeća prije Krista. Kako bi se zabilježena nalazišta mogla pripisati daljskoj ili bosutoj grupi, nužna su ciljana istraživanja pojedinih položaja, budući da je prema dosadašnjim spoznajama jasno kako se radi o prostoru intenzivnih kontakata, ako ne i suživota tih dviju skupina.

Ulomci prikupljeni terenskim pregledom uglavnom pripadaju loncima zaobljenog tijela i izvučenog ruba ili zdjelama zaobljenog tijela i uvučenog ruba, ukrašenog kosim kanelurama. Ovi oblici pojavljuju se na nalazištima daljske i bosutske grupe pa ne mogu biti signifikantni za razlikovanje tih dviju kulturnih zajednica, za razliku od tehnika i motiva ukrašavanja koje posjeduju dovoljno karakteristične razlikovne crte za uže kulturološko i kronološko opredjeljivanje. Uočeni su i oblici koji su svojstveni samo daljskoj grupi, kao što je ulomak lonca zaobljenoga kuglastog tijela i izvučenog ruba koji je karakterističan za keramički horizont II, a pronađen je na Renovu u Šaregradu (T. 3., 1) i na položaju Mandalija u Mohovu (T. 1., 1), ili pak zdjela svojstvena za Basarabi fazu bosutske grupe iz Mohova-Čaire (T. 2., 4-5). Dakle, ono prema čemu se može razlikovati keramiku daljske i bosutske grupe svakako je ukras. U daljskoj grupi omiljeno je ukrašavanje okomitim kaneliranjem, u pravilu čitavog trbuha lonca (T. 5., 1), dok u istodobnoj bosutoj grupi najčešće je to urezivanje, žlijebljenje, a u drugoj fazi rovašenje i inkrustacija.

Ilok, kao najistočnije mjesto u hrvatskom Podunavlju, također je bio naseljen u vrijeme prijelaza kasnoga brončanog na starije željezno doba. Uz sporadične nalaze keramike Kalakača faze bosutske grupe na položaju Sofija (GÖRICK, 1976., 25.), u istraživanjima od 2001. do 2003. na Gornjem gradu (Dvor knezova Iločkih) otkriven je dio naselja bosutske grupe u kojem su u oblicima zdjela i lonaca zabilježeni utjecaji

Karta 1. Naseljenost hrvatskog Podunavlja početkom starijega željeznog doba

Karte 1 *Besiedlung des kroatischen Donauraums am Anfang der älteren Eisenzeit*

⁵ Ovom prilikom srdačno se zahvaljujem prof. Dubravki Balen-Letunić, muzejskoj savjetnici i voditeljici Prapovijesne zbirke Arheološkog muzeja u Zagrebu na podacima i uvidu u šaregradsku gradu.

susjedne daljske grupe (LOŽNJAK, 2002.) kao i u ukrašavanju posuda okomitim kaneliranjem. Zapadno od naselja bosutske grupe na Gornjem gradu otkrivena je i ostava koja sadrži konjsku opremu, a bila je pohranjena u loncu koji podsjeća na daljsku keramografiju (MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, 1968.).

Rezultati terenskog pregleda te spoznaje o prije zabilježenim nalazištima prikazuju veliku gustoću naseljenosti u vremenu kasnoga brončanog i starijega željeznog doba užega iločkog područja, ali najvjerojatnije i šireg prostora hrvatskog Podunavlja. To ne iznenađuje s obzirom na istaknute položaje nad Dunavom. Uzmemo li se u obzir podaci da naselje u Iloku pripada bosutoj grupi (LOŽNJAK, 2002.), iako još nije otkriveno groblje gdje su se stanovnici toga naselja pokapali, promatrajući prostor hrvatskog Podunavlja od zapada prema istoku, mogu se prema sadašnjem stanju istraživanja uočiti vrlo zanimljiva isprepletanja dviju istodobnih kulturnih pojava.

Do sada su se u literaturi isticale veze daljske i bosutske grupe od vremena kada se keramika, ukrašena lako prepoznatljivom, osebujnom kombinacijom urezivanja, žigosanja i bijele inkrustacije Basarabi stila bosutske grupe, pojavljuje na naseljima (Kraljevac) i grobljima daljske grupe (Lijeva bara u Vukovaru, Busija u Dalju, Doroslovo) (TASIĆ, 1979., 15.; ŠIMIĆ, 1984., 113.). Doduše, oba ova autora ostavljaju mogućnost da su kontakti postojali i prije. Također, zamijećeno je kako se, osim u načinu pokopavanja koji je različit, a gdje se kosturni bosutski grobovi sporadično pojavljuju na paljevinskim grobljima daljske grupe, na nekim daljskim posudama (Dalj-Busija, vinograd Pošćić 1909./grob 47, HOFFILER, 1938., T. 9., 3) nalazi urezani ukras koji je svojstven za ranu fazu bosutske grupe (TASIĆ, 1979., 17.). Da su kontakti između dvije grupe postojali već u ranim fazama razvoja i njihova suživota na ovim prostorima, svjedoče, između ostalog i oblici lonaca i zdjela koji pripadaju keramografiji daljske grupe na naselju bosutske grupe u Iloku (LOŽNJAK, 2002., T. 3., 1-2; T. 4., 2; T. 5., 4; T. 6., 3; T. 7., 3). O utjecajima daljske grupe prema istoku Srijema na prostor bosutske grupe svjedoče nalazi posuda ukrašenih okomitim kanelurama u daljskom stilu u jamama 122 i 149 na naselju Kalakača (MEDOVIĆ, 1988., sl. 244., 3; sl. 295., 10), a utjecaji daljske grupe zabilježeni su i na nedavno istraživanom lokalitetu Zabrana kod Mandelosa (ANDELIĆ, 1995., 75.-76., T. V.-VII.). Stoga se može zaključiti da su utjecaji kolali u oba smjera s istočnog prostora bosutske grupe na prostor daljske grupe i obratno.

Zajedničku karakteristiku svih većih nalazišta uz Dunav od Iloka do Batine, osim nazočnosti bosutske i daljske grupe u većim ili manjim omjerima u korist jedne ili druge, predstavlja i pojava konjske opreme karakteristične za ovaj prostor u završnoj fazi kasnoga brončanog doba. Osim ostave brončanih razvodnika od konjske opreme, pronađene u Iloku (MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, 1968.), u ostavi na Bašćinama (BRUNŠMID, 1900.) te u paljevinskom grobu na Renovu u Šarengradu (VINSKI, VINSKI-GASPARINI, 1962.) pronađeni su dijelovi opreme za sprezanje konja. Križni razvodnik pronađen je i u Sotinu kao slučajni nalaz (MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, 1968., 39.). Uz zabilježeni nalaz razvodnika za remenje s križnim ukrasom, rađenim na proboju u grobu 269 na Lijevoj bari u Vukovaru, poznato je još mnoštvo konjske opreme iz Dalja i Batine, nažalost, bez

sačuvanih okolnosti nalaza.⁶ Iz Srijema potječe i nalaz brončanog razvodnika za remenje iz uništenog tumula u Ilači, uz koji je još pronađeno željezno koplje, praporac te dio žice s dva navoja (LJUBIĆ, 1889., 74.-76.; VINSKI, 1955., 33.). Nalazi konjske opreme zabilježeni su i na nalazištima u Srijemu na kojima je rasprostranjena bosutska grupa. Poznata je ostava konjske opreme iz Adaševaca (LJUBIĆ, 1889.; VINSKI, 1955.) kao i slučajni nalazi križne dugmadi iz Novih Banovaca i Zemuna (MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, 1968., 39.). Iz Srijema još potječe ostava Privina glava koja je datirana u vrijeme Ha A-B, a između ostalog sadrži i predmete konjske opreme (GARAŠANIN, 1954., 25.-29., T. XIII.-XV.).

Pojava "trakokimerijske" konjske opreme može se pratiti na prostoru od donjeg Podunavlja do u srednjoeuropski prostor i nije ju moguće povezati s područjem rasprostranjenosti jedne kulturne skupine. Vjerojatnije je kako su dijelovi konjske opreme bili rasprostranjeni na tom širokom prostoru mrežom razmjene i trgovine koja je obuhvatila krajeve od sjevernog Ponta do srednje Europe. O kontaktima na velike udaljenosti kojima su se izmjenjivali sirovine, predmeti i ideje, svjedoče i vrlo udaljeni nalazi keramike ukrašene urezanim ili žigosanim S-motivima, karakterističnim za Basarabi stil od domicilnog područja u donjem Podunavlju i Srijemu. Prema zapadu utjecaji su se širili riječnim prometnim pravcima, čemu u prilog ide koncentriranost naselja uz rijeke u prapovijesti. Jedan od takvih primjera je i mreža pravaca Dunav – Sava – Drava kojom se povezivalo područje donjeg Podunavlja i jugoistočnoalpskog prostora, a prolazila je južnim dijelom panonske ravnice i doticala balkanski prostor. Promet tim pravcem može se pratiti na primjeru distribucije keramike ukrašene Basarabi stilom, odnosno S-žigosanim motivom koji je zbog svoje osebujnosti i posebnosti lako prepoznatljiv i na keramici izvan područja rasprostranjenosti Basarabi kulture i grupa u kojima je taj stil bio uobičajen (EIBNER, 2001., 182.).

Rijekom Savom i njezinim pritocima širila se ideja o ukrašavanju S-motivima prema balkanskom i zapadnopanonskom prostoru, o čemu svjedoče nalazi posuda ukrašenih Basarabi motivom pronađenih na naselju Zecovi koje se nalazi u dolini Sane u sjeverozapadnoj Bosni (BENAC, 1959., 43.-44., T. XVII., 1; ČOVIĆ, 1965., 38.-39., T. I., 3). Na Zecovima je zabilježen i ulomak keramike svojstven za Kalakača horizont sa snopovima vodoravno urezanih linija koji je datiran u početak starijega željeznog doba (Ha B3/C) (ČOVIĆ, 1965., T. II., 7.). U Podu B, u kasnome brončanom dobu H A-B, pronađen je kantharos ukrašen u Basarabi stilu (ČOVIĆ, 1965., T. X., 2). Na naselju Pivnica kod Odžaka u dolini rijeke Bosne pronađeni su ulomci posuda ukrašeni vodoravno i girlandoidno urezanim motivima koji ukazuju na ukras Kalakača faze (ČOVIĆ, 1965., T. III., 11-14.). O utjecajima ideja ukrašavanja posuda što su doprli sve do područja Bele krajine svjedoče ulomci ukrašeni urezanom spiralom vezanom S-motivom, uočeni na ulomcima keramike izvan grobnih cjelina u Podzemelju te na posudi iz groba 29 s rav-

6 VINSKI, 1955., 237.; MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, 1968., 39.; METZNER-NEBEL-SICK, 2002., T. 8.; T. 14., 5; T. 19.; T. 32., 1-3, 8; T. 36.-38.; T. 49., 1-2; T. 51., 1; T. 68., 7-8; T. 73., 9-13, 15-25; T. 83., 3-5, 16; T. 90., 1-6; T. 93., 7-8; T. 94., 1-2, 5, 19; T. 102., 15-17.

noga paljevinskoga groblja Borštek u Metliki koje je datirano u Ljubljana II stupanj (DULAR, 1975., 553., sl. 1., 3-5; DULAR, 1979., 69., 75., T. 9., 4).

Komunikacije Podunavlja Savom i njezinim pritocima s središnjobalkanskim te s područjem Bele krajine i Samoborskog gorja kao i Dravom te njezinim pritocima s jugoistočnoalpskim prostorom, proučavane su u literaturi više puta (DULAR, 1975.; GABROVEC, 1981.). O ideji Basarabi stila koja je putovala Dravom kao prometnicom između Podunavlja i jugoistočnoalpskog prostora, svjedoče nalazi keramike u nekoliko jama na stariježeljeznodobnom naselju Sigetec (ŠIMEK, 1982., 266.-267., T. II., 6; T. VI., 3), a poznati su i nalazi keramike ukrašeni u Kalakača i Basarabi stilu u kasnobrončanodobnom horizontu Ormož II (LAMUT, 2001., 215.-216., T. 1., 5; T. 5., 3; T. 6., 13; T. 12., 2; T. 14., 1). Osim ukrasa Bosut IIIa horizonta u naselju ruške grupe u Ormožu, o kontaktima zapada i istoka svjedoči nalaz harfaste fibule na Kalakači koja je čest oblik na grobljima Ha B2 vremena u Rušama i Dobovi (GABROVEC, 1981., 158., Abb. 1., 1-3). U prilog komunikaciji između jugoistočnoalpskoga i podunavskog prostora, na Kalakači je uočen nalaz kalupa za lijevanje troprstenastih ukrasa koji je omiljen u ruškoj grupi, a usporedbe mu postoje i na sjevernoitalskome i grčkom prostoru (GABROVEC, 1981., 158., Abb. 1., 3-9). Nalazi keramike ukrašene u ukusu bosutske grupe zabilježeni su i u naselju na Brinjevoj gori, zatim na Pošteli te u kući 1 na Rifniku (TERŽAN, 1990., 40., sl. 4., 20; sl. 10., 21; T. 23., 3). Na jugoistočnoalpskom prostoru Basarabi stilom bile su ukrašene i posude u funkciji priloga u grobovima pod tumulima u Pošteli (tumul 4), Kleinkleinu i Frögu (TERŽAN, 1990., 75., T. 65., 1). Nekoliko je posuda iz pet tumula u Frögu ukrašeno prepoznatljivim žigosanim S-motivima u kombinaciji s drugim ukrasima (METZNER-NEBELSICK, 1992., 350.-354.). C. Metzner-Nebelsick je na osnovi tipova posuda i tehnika te motiva ukrašavanja pokušala Basarabi ukras na posudama iz grobova u Frögu promatrati kao uvoz ili kao domaći proizvod koji je kopirao uvoz. Za keramiku s Basarabi ukrasom zaključila je kako su se elementi stranoga privlačnog stila uklopili u lokalne tradicije, sudeći prema oblicima posuda na kojima je ukras izveden (METZNER-NEBELSICK, 1992., 370.). Još jedan od elemenata kojim se može pratiti povezanost podunavskoga i jugoistočnoalpskog prostora jesu posude u obliku kantharosa. Oblik kantharosa rasprostranjen je od donjeg Podunavlja do grupe Ruše i sjevernojadranskog prostora u vrijeme prvih stoljeća posljednjeg tisućljeća prije Krista (TERŽAN, 1995., 353.).

Uz prepoznatljiv basarapski ukras na keramici, na jugoistočnoalpskom prostoru često se pojavljuju nalazi konjske opreme "trakokimerijskog" tipa, što je još jedna od poveznica s podunavskim prostorom. Nalazi "trakokimerijskog" tipa konjske opreme i rjeđe oružja na jugoistočnoalpskom prostoru, najčešće su uočeni u bogato opremljenim grobovima starijega željeznog doba (Frög (tumul K, 6), Leibnitz, Dobrič (tumul 22/grob 1), Novo Mesto, Stična, Šmarjeta, Magdalenska gora, Libna) (GABROVEC, 1981., 159.-161., Abb. 1.-4.). Ostava s konjskom opremom "tračko-kimerijskih" karakteristika zabilježena je u Legradu kod Koprivnice (VINSKI-GASPARINI, 1973., 169., T. 127.) koji se nalazi na Dravi, komunikaciji kojom je bila ostvarena povezanost istoka i zapada.

Uz konjsku opremu i keramiku ukrašenu Basarabi motivima, na jugoistočnoalpskom prostoru pojavljuju se i dvopetljaste fibule s čvorovima na luku koje označavaju tip V ili tip Vače prema podjeli S. Gabrovca (GABROVEC, 1970., 39.-40., karta VIII.). Ovaj tip fibula pojavljuje se i u Podunavlju u lokalnoj inačici, s visokom pravokutnom nogom s uvučenim središnjim dijelom, dok fibule takve inačice u jugoistočnoalpskom prostoru imaju trokutasti oblik noge (GABROVEC, 1981., 165.). Fibule ovoga tipa u hrvatskom Podunavlju zabilježene su na Batini (METZNER-NEBELSICK, 2002., T. 9., 14; T. 14., 6; T. 27., 12-13; T. 32., 4, 9), Dalju (METZNER-NEBELSICK, 2002., T. 66., 2; T. 100., 31-31; T. 101., 12), u paljevinskom grobu u Sotinu (DORN, 1976., 12.) i u Šarengradu, na Renovu u paljevinskom grobu s dvije keramičke posude, parom spiralnih narukvica te brončanim razvodnikom s križnim ukrasom rađenim na proboj (VINSKI, VINSKI-GASPARINI, 1962., 271., T. V., 62-66). Jedino su u Vukovaru zabilježene u zatvorenoj grobnoj cjelini. U paljevinskom grobu 75 nalazila se željezna dvopetljasta fibula s čvorovima tipa Vače, dok je u grobu 65 uočen ulomak luka fibule istog tipa (VINSKI, 1955., 236.). Oba paljevinska groba datirana su u prijelaz Ha B na Ha C (VINSKI, 1955., 236.). U kosturnom muškom grobu 269 pronađena je brončana lučna fibula s okruglim čvorovima tipa Vače i željeznim petljama, nožicama i iglom, željezno koplje, brončano dugme rađeno na proboj i brončani okov za brus (VINSKI, 1955., 237., sl. 11.; VINSKI, VINSKI-GASPARINI, 1962., T. III., 42-47).

Prema okolnostima nalaza zaključeno je kako se u Podunavlju⁷ fibule tipa V većinom nalaze u muškim grobovima, dok se na jugoistočnoalpskom prostoru pojavljuju od početka samo u ženskim grobovima (GABROVEC, 1981., 165.). S. Gabrovec drži da je nastanak fibula vačkog tipa vezan uz jugoistočnoalpski prostor prema nalazu fibule iz Jurke vasi koja pokazuje znanje tehničkog postupka izrade takvih fibula od željeza i bronce, što su već poznavali majstori iz populacije kulture polja sa žarama u Ha B3 vremenu, kako to pokazuju nalazi iz groblja u Ljubljani (GABROVEC, 1970., 39.-40.).⁸ Na prostoru Podunavlja S. Gabrovec pojavu ovakvog tipa fibula datira na početak Ha C vremena (GABROVEC, 1970., 40.). Ovakvo tumačenje nastanka vačkih fibula može govoriti u prilog i obrnutog puta ideja iz jugoistočnoalpskog prostora na prostor Podunavlja koje je preuzelo zamisao izrade takvog predmeta (GABROVEC, 1981., 165.). Ovom prilikom istaknuti su samo neki primjeri materijalne kulture koji se nalaze na prostoru od Podunavlja i jugoistočnih Alpa, što svjedoče o intenzivnoj razmjeni proizvoda i ideja te tehnoloških postupaka koji su se prostorom međurječja odvijali na početku i tijekom daljnjeg trajanja starijega željeznog doba.

7 To se odnosi i na prostor Basarabi kulture u rumunjskom Podunavlju.

8 Fibule s okruglim dugmetima na luku pojavljuju se u jugoistočnoalpskom prostoru s osam ili devet kuglica, dok se oblik s tri ili četiri kuglice javlja u Podunavlju, a raširen je u zapadnoj Vojvodini, sjevernoj Srbiji, sjeverozapadnoj Bugarskoj, Transilvaniji i pojedinačno u Pelagoniji i Albaniji (VASIĆ, 1995., 360.-361.). R. Vasić je mišljenja da su ove fibule nastale u jugoistočnom europskom prostoru, odakle su se proširile prema sjeverozapadu, čemu u prilog ide datacija tih fibula u Grčkoj u sredinu 8. st. pr. Kr. (VASIĆ, 1995., 361.). Istodobna datacija u 8. st. pr. Kr. fibula vačkog tipa s groblja Ljubljana SAZU, otvara ponovno pitanje geneze ovog tipa fibula (GABROVEC, 1983., 66.-68.).

Ovdje su samo naznačeni kontakti i razmjena koja se odvijala na južnom dijelu Panonske ravnice u prvim stoljećima posljednjeg tisućljeća prije Krista, a koja se zrcali u nalazima nošnje, keramičkim oblicima i ukrasima što su se razmjenjivali i potom pokušavali oponašati u vlastitim radionicama. To se može promatrati brojnim nalazima istih tipova predmeta na širokom području rasprostiranja.

U tom razdoblju, osim dobara, zasigurno su fluktuirale i ideje razgranatom mrežom komunikacija prastarim riječnim putovima kojima su se odvijali razmjena i trgovina. Stoga ne iznenađuje pojavljivanje atraktivnog ukrasa Basarabi stila i na većoj udaljenosti koji je imitiran i prilagođavan lokalnoj sredini, kao niti kasnije vlastite inačice što su nastale na sekundarnom prostoru. Takva razmišljanja mogu se primijeniti i na konjsku opremu i oružje istočnog porijekla koje je brzo prihvaćeno širom Karpatske kotline, bez obzira na kulturnu pripadnost. Zanimljivost ovih predmeta privukla je istaknute pojedince u zajednici koji su upravljali resursima ili su nadgledali važne prometne pravce, zbog čega su ih primali kao nagradu za svoje usluge, a zatim su ih isticali kao simbole prestiža. Jedno od objašnjena nalaza takvih predmeta (*prestige goods*) u grobovima odličnika pod tumulima u Frögu možda podupire ideja o "pracarini" na putu prema istoku koji je nadgledala obitelj i izabirala dobra iz tereta trgovaca i karavana što su se kretale prema istoku riječnim dolinama Drave i Dunava, a koje je zadržavala u svome posjedu, te ih je na kraju polagala u grobove odličnika (METZNER-NEBELSICK, 2001., 149.). Ovakva komunikacija dobara i ideja na velike udaljenosti, posvjedočena nalazima još od razdoblja kasnoga brončanog doba, postaje sve intenzivnija početkom i tijekom starijega željeznog doba na širokom prostoru od jugoistočnoalpskog prostora do Crnog mora. Možda je tako moguće protumačiti put brojnih "egzotičnih" predmeta zabilježenih u Batini i Dalju, nažalost, bez sigurnoga konteksta. To se prije svega odnosi na zlatom obloženu fibulu sa zoomorfnim prikazom iz Dalja (EBERT, 1908., 206., Fig. 115.). S obzirom na ovakvu otvorenost stariježeljeznodobnih zajednica, ne čudi isprepletenost oblika, ukrasa i metalnih predmeta bosutske i daljske grupe, kao dviju susjednih zajednica koje su egzistirale na izuzetno važnom području srednjega i donjeg Podunavlja kojima su prolazili i križali se razni putovi. Prostor Podunavlja na početku starijega željeznog doba nije bio samo inovativni prostor, nego i posrednik istočnih elemenata prema zapadu, na balkansko i jugoistočnoalpsko područje. Ostvarenim kontaktima došlo je do preuzimanja predmeta i ideja uočenih na tim prostorima, iako nisu isključeni niti doseljenici s jednoga ili drugog područja koji se u pojedinim slučajevima mogu pratiti u nalazima nošnje, dok za veće migracije za sada nedostaju arheološki dokazi.

Svakako je potrebno istaknuti kako su kontakti između daljske i bosutske grupe posvjedočeni već u Kalakača fazi, kada se uočava nazočnost zdjela zaobljenog kuglastog tijela i izvučenog ruba daljske provenijencije na naseljima bosutske grupe, dok se ukras urezivanjem omiljen u Bosut IIIa fazi nalazi na posudama pronađenim u Dalju kao i na tipičnim oblicima daljske grupe. Također, ostvarene su i veze s jugoistočnoalpskim prostorom, gdje su u naseljima ruške grupe zabilježene posude ukrašene Kalakača stilom, dok se harfaste fibula, oblik omiljen u ruškoj grupi, nalazi u jami na Kalakači. Komunikaci-

je i veze još su intenzivnije u Bosut IIIb fazi, kada je Basarabi stil vrlo raširen i kada su na grobljima daljske grupe zabilježeni kosturni ukopi karakteristični za bosutsku grupu. U posljednjoj fazi bosutske grupe uočena je njezina prisutnost na zapadnom vinkovačkom prostoru te se, prema nalazima s naselja i groblja, pretpostavlja postojanje jedne južnopanonske kasnohalštatske koine, kakva je bila ona naseljena na prostoru Srijema i istočne Slavonije, unutar koje se razlikuju manje etničke skupine s vlastitim izričajem i međusobnim intenzivnim kontaktima (POTREBICA, DIZDAR, 2002., 89.).

Na prostoru hrvatskog Podunavlja od Iloka do Dalja moguće je pratiti isprepletenost daljske i bosutske grupe. Vukovar, sudeći prema groblju na Lijevoj bari, svakako se može pripisati prostoru rasprostiranja daljske grupe, a naselje u Iloku, prema stanju istraženosti, bosutskoj grupi. Granica između te dvije kulturne pojave mora se tražiti na prostoru između Vukovara i Iloka, premda dosad zabilježeni nalazi govore o zajedničkoj prisutnosti elemenata jedne i druge skupine, tako da je pripadnost pojedinih nalazišta moguće odrediti tek nakon arheoloških istraživanja većih površina. Ipak, ne bi trebalo iznenaditi ako istraživanja pokažu kako je prostor između Vukovara i Iloka bio područje suživota između obje skupine između kojih, iako pokazuju različito porijeklo, nije postojala neka oštra granica koja bi razdvojila dvije kulturne grupe što su obilježile početak starijega željeznog doba u hrvatskom Podunavlju.

Sjeverno od ušća Drave u Dunav zabilježen je manji utjecaj bosutske grupe na daljsko područje. Prostor rasprostiranja daljske grupe veže se uz Transdanubiju, dok se bosutska grupa veže uz Srijem, Podunavlje i južni dio Potisja te Banat. To uzrokuje određene različitosti u kulturnom sadržaju, no bliski zemljopisni položaj i intenzivna međusobna komunikacija pokazuju važnost obje skupine koje su se smjestile kao posrednici na razmeđu europskog istoka i zapada, sa zajedničkom otvorenosti prema novinama koje su najavile nastupajuće razdoblje starijega željeznog doba. Do sada se početak željeznog doba u hrvatskom Podunavlju povezivao s vremenom ostave Šaregrad koja je datirana u sredinu 8. st. pr. Kr. (VINSKI-GASPARINI, 1973., 172.). Uz pojavu konjske opreme koja se povezivala s "tračko-kimerijskim" prodorom na ovaj prostor, pojava novih elemenata u nošnji i kosturni način pokopavanja koji su tumačeni kao odraz doseljavanja populacija s ilirskoga balkanskog područja u drugoj polovini 8. st. pr. Kr., označeni su kao značajke novog doba, što je okončalo vrijeme kulture polja sa žarama u hrvatskom Podunavlju (VINSKI-GASPARINI 1973., 172.). Bitno je naglasiti kako i u starijem željeznom dobu na tom prostoru obitavaju dvije, gotovo istodobne kulturne skupine kojima korijeni sežu u kasno brončano doba, daljska i bosutska i kako su se promjene prijelaza kasnoga brončanog na starije željezno doba odigrale unutar njihova tijeka.

Željezni predmeti, nakit i oružje, dokumentirani su u grobnim cjelinama 65, 75 i 269 na Lijevoj bari u Vukovaru te u ostavi u Šaregradu u kojoj je pronađeno i željezno oruđe, svjedoče o intenzivnoj uporabi željeza već u 8. st. pr. Kr. Primijećene su i sličnosti između nalaza pločica i veće naočaraste fibule iz ostave u Šaregradu i pločica dijademe te naočaraste fibule iz kosturnoga ženskog groba 202 na Lijevoj bari u Vukovaru (VINSKI, VINSKI-GASPARINI, 1962., 275., T. I., 18; T. II., 28; T. IV., 56-57). Vrlo bliske analogije neki od predmeta iz

šarengradske ostave imaju u grupnoj grobnici II na Gomolavi. Radi se o naočarastim fibulama s osmicom i cilindričnim ukrasima, vjerojatno za kosu, koji se pojavljuju u jednoj i drugoj zatvorenoj cjelini (TASIĆ, 1972., 32., T. II., 5; T. III., 7; T. V., 14-15; T. VI., 16-19; TASIĆ, 1979., 14., T. III.). Grobnicu na Gomolavi, a time i ostavu u Šarenggradu, N. Tasić datira u Ha B3 vrijeme, ispravivši svoju prijašnju dataciju u Ha C vrijeme (TASIĆ, 1979., 14., bilj. 24.). Datacija grupne grobnice II na Gomolavi prema B. Teržan u kraj 9./početak 8. st. pr. Kr. na osnovi nalaza naočarastih fibula s osmicom i uobičajenoga ženskog seta nakita koji je zabilježen u istom razdoblju u grobovima i ostavama od donjeg Podunavlja te središnjobalkanskog do jugoistočnoalpskog prostora (TERŽAN, 1987., 8.-10.; TERŽAN, 1990., 40.), stavljala bi i dataciju šarengradske ostave u početak 8. st. pr. Kr., kada je zasigurno na ovom području željezo već bilo u uporabi.

Pojava konjske opreme na području Podunavlja navijestila je promjene koje se na širem prostoru od istočnog dijela Karpatske kotline do Donjeg Podunavlja datiraju od 950./920. g. pr. Kr., kada je u kulturnim afinitetima vidljiva istočna preorijentacija uz postojeću kasnobrončanodobnu tradiciju (PARE, 1996., 120.). Vrijeme između 950./920. i 800. g. pr. Kr. C. Pare označio je prijelazom kasnoga brončanog na starije željezno doba koji se odvijao na širokom prostoru od crnomorske obale do srednje Italije (PARE, 1999., 429.). Sigurni pokazatelji početka željeznog doba jesu izrada i uporaba željeznih predmeta u svakodnevnom životu, što je u Podunavlju posvjedočeno u prvoj polovini 8. st. pr. Kr., prema ostavi u Šarenggradu i objavljenim grobnim cjelinama iz Vukovara, Lijeve bare. Početak željeznog doba na prostoru jugoistočne Transdanubije, u koju je uklupljen i prostor daljske grupe, slično datira i Metzner-Nebelsick koja IIIa keramički horizont (800.-720. g. pr. Kr.) pripisuje vremenu starijega željeznog doba, prema paralelama sa sigurno datiranim zatvorenim grobnim cjelinama u Pécs Jakabhegy (tumuli 1 i 75) (METZNER-NEBELSICK, 1997., 11.). Početak željeznog doba u bosutskoj grupi može se pratiti još od rane faze koja se prema P. Medoviću može podijeliti na dvije podfaze: stariju, datiranu u Ha A2 vrijeme u kojoj je vidljiva jasna veza s Belegiš II keramikom te mlađu u kojoj se pojavljuju čisti oblici Kalakača faze i predmeti od željeza koju se može datirati u Ha B vrijeme (MEDOVIĆ, 1994., 47.). Zbog toga je i naselje na Kalakači koje je živjelo od polovine 10. do polovine 8. st. pr. Kr. okarakterizirano kao naselje ranoga željeznog doba (MEDOVIĆ, 1988., 432.). Pojava konjske opreme, željeznih predmeta, keramike ukrašene Basarabi stilom te fibule tipa Vače, svjedoče o novom željeznom dobu čiji se početak na prostoru hrvatskog Podunavlja, prema zatvorenim cjelinama i novijim usporedbama na širem prostoru Karpatske kotline i Podunavlja (PARE, 1999.; METZNER-NEBELSICK, 2002.), može datirati tijekom ili najkasnije krajem 9. st. pr. Kr. Sigurni pokazatelji željeznog doba, osim željeznih predmeta, jesu keramika ukrašena Basarabi stilom, fibule tipa Vače i prilaganje konjske opreme u grobove. Svi ti elementi zamijećeni su na prostoru hrvatskog Podunavlja već u prvoj polovini 8. st. pr. Kr., čime je vidljivo kako su novine već prihvaćene u svakodnevnom životu, što znači da je proces promjene započeo ranije. Iznijete hipoteze i zaključci traže potvrdu ili opovrgavanje u objavama istraženih groblja daljske grupe u Vukovaru

i Doroslovu te u istraživanju naselja starijega željeznog doba u Podunavlju koja će dati neke odgovore o tom intrigantnom, zasad, nedovoljno rasvijetljenom razdoblju prapovijesti hrvatskog Podunavlja.⁹ Ipak, sigurno je kako se prijelaz kasnoga brončanog na starije željezno doba zbio unutar razvoja daljske i bosutске grupe, što se potom odrazilo i na njihove karakteristike materijalne i duhovne ostavštine.

Razlike koje se primjećuju između te dvije kulturne pojave, rezultat su njihova različitog porijekla, a ne utjecaja kojima su bile zajednički izložene. Daljska grupa tijekom starijega željeznog doba zadržava konzervativnost u zadržanom doživljaju smrti i paljevinskom pokopavanju mrtvih koji ima korijene u kulturi polja sa žarama (TASIĆ, 1975., 615.), dok se u okviru bosutске grupe ostvaruju promjene koje se izražavaju kosturnim pokopavanjem i ukrašavanjem keramičkih posuda tehnikom urezivanja. Bosutska grupa s korijenima u krugu kanelirane koine Karpatske kotline bila je nešto otvorenija nastupajućim promjenama koje su se, međutim, ostvarivale i sadržajem daljske grupe. Ta otvorenost novinama bila je ona poveznica koja je odredila mnoga zajednička obilježja materijalne ostavštine, ali ipak postojale su, osim grobnog rituala, i neke specifičnosti koje omogućavaju prepoznavanje kulturne samostalnosti obje skupine.

S obzirom na poznati prostor rasprostiranja bosutске i daljske grupe, postoji zona gdje se miješaju elementi jedne i druge grupe, od načina pokopavanja do izrade i načina ukrašavanja keramičkih posuda. Kako se prostor hrvatskog Podunavlja i Srijema nalazi na raskrižju riječnih komunikacija Dunavom, Dravom i Savom kojima su putovali ljudi, predmeti i ideje, tako niti susjedne pojave bosutске i daljske grupe nisu postojale kao svijet za sebe, nego su se ispreplitale u načinu života, što je vidljivo od zajedničkih oblika keramičkih posuda, istih tipova metalnih predmeta do suživota različitih načina pokopavanja mrtvih, što je dokumentirano u istraživanjima groblja daljske grupe. Zahvaljujući strateškoj važnosti položaja na kojem su bile rasprostranjene, bosutska i daljska grupa predstavljale su posrednike između istoka i zapada, što se odrazilo u bogatstvu i raznolikosti predmeta koje su te populacije rabile, stekavši ih u dodiru s brojnim putnicima namjernicima koji su prolazili Podunavljem.

LITERATURA

- ANDELIĆ, D., 1995., Tragovi naselja bronzanog i starijeg gvozdenog doba, u: *Arheološka istraživanja duž auto puta kroz Srem*, Novi Sad, 73.-89.
 BALEN-LETUNIĆ, D., 2004., Prilog arheološkoj topografiji šarengradskeg prostora, *Osij Zbor* 27, Osijek, u tisku
 BENAC, A., 1959., Slavenska i ilirska kultura na prethistorijskoj gradini Zecovi kod Prijedora, *GZMS XIV*, Sarajevo, 13.-51.
 BOJČIĆ, Z., 1977., Gradac, Batina – prethistorijsko nalazište, *ArhPregl* 19, Beograd, 41.-43.

9 U ovome radu samo su predstavljeni neki od novijih zaključaka o kronologiji prijelaza kasnoga brončanog na starije željezno doba na prostoru međurječja Drave, Save i Dunava koje su strani autori promatrali u širem europskom kontekstu (PARE, 1996.; PARE, 1999.; METZNER-NEBELSICK, 2002.). Ovo je samo pokušaj razmatranja takvih datiranja na manjem, kulturno više-manje jedinstvenom prostoru u kojem su tek otvorena neka pitanja. No to ni približno nisu konačni prijedlozi niti rješenja o tako bitnoj promjeni koja je zahvatila sve oblike života. Ta tema zaslužuje svakako ozbiljnu studiju.

- BRUNŠMID, J., 1900., Prehistorijski predmeti željeznog doba iz Šarengrada u Srijemskoj županiji, *VHADns IV*, Zagreb, 61.-70.
- BUKVIĆ, LJ., 1994., Gava nalazi u južnom Banatu, u: *Kulture gvozdenog doba jugoslovenskog Podunavlja (znanstveni skup, Sombor, 1993.)*, Beograd, 39.-44.
- BULAT, M., 1970., Gradac, Batina skela – naselje od srednjobrončanog do željeznog doba i rimski logor, *ArhPregl* 12, Beograd, 42.-43.
- BULAT, M., 1979., Terenska istraživanja arheološkog odjela Muzeja Slavonije u toku 1978., *ArhPregl* 20, Beograd, 174.-179.
- ČOVIĆ, B., 1965., Uvod u stratigrafiju i hronologiju praitorijskih gradina u Bosni, *GZMS XX*, Sarajevo, 27.-146.
- DORN, A., 1976., Iz arheološke zbirke Gradskog muzeja u Vukovaru, *GSM* 30, Vukovar, 12.-14.
- DULAR, J., 1975., Bela krajina v starohalštatskem obdobju, *AVes XXIV* (1973.), Ljubljana, 544.-619.
- DULAR, J., 1979., Žarno grobišče na Borštku v Metliki, *AVes XXX*, Ljubljana, 65.-100.
- EBERT, M., 1908., Der Goldfund von Dalj, *JÖAI XI*, Wien, 259.-276.
- EIBNER, A., 2001., Der Donau – Drave – Save – Raum im Spiegel gegenseitiger Einflußnahme und Kommunikation in der frühen Eisenzeit. Zentralorte entlang der «Argonautenstraße», u: *Die Drau-, Mur- und Raab-Region im 1. vorchristlichen Jahrtausend. UPA 78*, Bonn, 181.-190.
- FOLTINY, S., 1961., Über die Fundstelle und Bedeutung der angeblich aus Kisköszeg stammenden Hallstattzeitlichen Bronzen des Römisch-Germanischen Zentralmuseums in Mainz, *JRGZM 8* (1961), Mainz, 175.-189.
- FOLTINY, S., 1989., Einige Bemerkungen zur Frage der mittel- und spätbronzezeitlichen Keramik in der Bačka, in Syrmien und in Ostslawonien, *MAGW 118/119* (1988./1989.), Wien, 229.-246.
- FORENBAHER, S., 1991., Nalazišta grupe «Beležiš II» u istočnoj Slavoniji, *Opusca 15*, Zagreb, 47.-69.
- GABROVEC, S., 1970., Dvoznakaste ločne fibule, Doprinos k problematici začetka željezne doba na Balkanu in v jugovzhodnih Alpah, *GodCen-Ballsp VIII/6*, Sarajevo, 5.-65.
- GABROVEC, S., 1981., Die Verbindungen zwischen den Südostalpen und dem jugoslawischen Donauegebiet in der älteren Eisenzeit, *Materijali XIX*, Novi Sad, 155.-178.
- GABROVEC, S., 1983., Ljubljanska grupa, *PJZ IV*, Sarajevo, 63.-71.
- GARAŠANIN, D., 1954., *Katalog metala*, Narodni muzej, Praistorija I, Beograd
- GIJANOVIĆ, S., 1901., Šarengrad, Izvještaji muzejskih povjerenika i prijatelja, *VHADns V*, Zagreb, 250.
- GÖRICK, H., 1976., Pregled arheoloških lokaliteta na području grada Iloka, *GSM 31*, Vukovar, 25.-26.
- HOFFILLER, V., 1938., *Dalj, CorpVas*, Beograd
- ILKIĆ, M., 1999., *Hrvatsko Podunavlje u željeznom razdoblju – posljednje tisućljeće prije Krista*, Zadar, neobjavljeni magistarski rad
- LAMUT, B., 2001., Ormož – The Chronological Structure of the Late Bronze and Early Iron Age Settlement, u: *Die Drau-, Mur- und Raab-Region im 1. vorchristlichen Jahrtausend. UPA 78*, Bonn, 207.-242.
- LOŽNJAK, D., 2002., Naselje bosutske grupe na iločkom Gornjem gradu, *PrilInstArheolZagrebu 19*, Zagreb, 63.-78.
- LJUBIĆ, Š., 1889., *Popis Arheološkoga odjela Narodnog zemaljskog muzeja u Zagrebu*, Zagreb
- MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, N., 1968., «Tračko-kimerijska» ostava iz Iloka, *RVM 15-17*, Novi Sad, 31.-42.
- MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, N., 1994., Sjaj bronce i željeza u praskozorju povijesti, u: *Vukovar, Vjekovni hrvatski grad na Dunavu*, Zagreb, 65.-80.
- MEDOVIĆ, P., 1988., *Kalakača, Naselje ranog gvozdenog doba*, Novi Sad
- MEDOVIĆ, P., 1988.-1989., Kanelovana keramika prelaznog perioda u Vojvodini, *RVM 31*, Novi Sad, 45.-59.
- MEDOVIĆ, P., 1994., Geneza kultura starijeg gvozdenog doba u jugoslovenskom Podunavlju, u: *Kulture gvozdenog doba jugoslovenskog Podunavlja (znanstveni skup, Sombor, 1993.)*, Beograd, 45.-50.
- MEDOVIĆ, P., 2003., Bestattungen in der älteren Eisenzeit im Gebiet der Bosut-Gruppe, u: *Sahrnanjivanje u bronzano i gvozdeno doba*, Simpozijum Čačak (2002.), Čačak, 101.-107.
- METZNER-NEBELSICK, C., 1992., Gefäße mit basaraboider Ornamentik aus Frög, u: *Festschrift zum 50jährigen Bestehen des Institutes für Ur- und Frühgeschichte der Leopold-Franzens-Universität Innsbruck*, UPA 8, Bonn, 349.-383.
- METZNER-NEBELSICK, C., 1997., Hallstattzeitliche Zentren in Südostpannonien, *ZalaiM 8*, Zalaegerszeg, 9.-26.
- METZNER-NEBELSICK, C., 2001., «Thrako-kimmerische» Fundkomplexe zwischen der Südoststeiermark, Südwest-Transdanubien und Nordkroatien und ihre Bedeutung für die Kulturentwicklung während der frühen Eisenzeit, u: *Die Drau-, Mur- und Raab-Region im 1. vorchristlichen Jahrtausend, UPA 78*, Bonn, 137.-154.
- METZNER-NEBELSICK, C., 2002., *Der «Thrako-Kimmerische» Formenkreis aus der Sicht der Urnenfelder- und Hallstattzeit im südöstlichen Pannonien*, Vorgeschichtliche Forschungen, Band 23, Berlin
- MINICHREITER, K., 1976., Batina Skela, općina Beli Manastir – prahistorijski i antički lokalitet, *ArhPregl* 18, Beograd, 37.-40.
- PARE, C. F. E., 1996., Chronology in Central Europe at the End of the Bronze Age, *ActaArch* 67 (1996), København, 99.-120.
- PARE, C. F. E., 1999., Beiträge zum Übergang von der Bronze- zur Eisenzeit in Mitteleuropa I, Grundzüge der Chronologie im östlichen Mitteleuropa (11.-8. Jahrhundert v. Chr.), *JRGZM 45/1* (1998), Mainz, 293.-433.
- POTREBICA, H., DIZDAR, M., 2002., Prilog poznavanju naseljenosti Vinkovaca i okolice u starijem željeznom dobu, *PrilInstArheolZagrebu 19*, Zagreb, 79.-100.
- ROEDER, M., 1992., Der Übergang von Bronzezeit zu früher Eisenzeit, Vorbericht über die jugoslawisch-deutschen Ausgrabungen in der Siedlung von Feudvar bei Mošorin von 1986-1990, *BRGK 72* (1991), Mainz am Rhein, 119.-136.
- ŠIMEK, M., 1982., Dosadašnja arheološka istraživanja u Sigecu, *PodrZb* 1982, Koprivnica, 265.-278.
- ŠIMIĆ, J., 1984., Stariji nalazi bosutske grupe iz Vukovara, *IzdanjaHAD 9*, Zagreb, 107.-115.
- ŠIMIĆ, J., 1993., Kontinuitet nastanjivanja tijekom brončanog doba u sjeveroistočnoj Slavoniji, *IzdanjaHAD 16*, Zagreb, 127.-148.
- ŠIMIĆ, J., 1994., Early Hallstatt Horizont in North-Eastern Slavonia, u: *The Early Hallstatt Period (1200-700 B. C.) in South-Eastern Europe*, Alba Iulia, 197.-218.
- ŠIMIĆ, J., 1996., Nalazišta daljske grupe u Daljskoj planini – Prilog proučavanju brončanog i starijeg željeznog doba u sjeveroistočnoj Hrvatskoj, *PrilInstArheolZagrebu 10* (1993), Zagreb, 35.-47.
- ŠIMIĆ, J., 2002., Zaštitno sondiranje na prapovijesnom nalazištu Batina-Gradac, *ObavijestiHAD XXXIV/3*, Zagreb, 56.-59.
- TASIĆ, N., 1971., The Bosut Group of the Basarabi Complex and the «Thraco-Cimmerian» Finds in Yugoslav Regions along the Danube and in the Central Balkans, *Balkanica II*, Beograd, 27.-67.
- TASIĆ, N., 1972., An Early Iron Age Collective Tomb at Gomolava, *Alug XIII*, Beograd, 27.-38.
- TASIĆ, N., 1975., Relativno hronološki odnosi južnopanonskog i slovenačkog halštata, *AVes XXIV* (1973), Ljubljana, 611.-620.
- TASIĆ, N., 1979., Teritorijalno, kulturno i hronološko razgraničenje daljske i bosutske kulture, *Balkanica X*, Beograd, 7.-23.
- TASIĆ, N., 1980., Neki problemi kulturne i etničke pripadnosti bosutskog i Basarabi stila, *Balkanica XI*, Beograd, 7.-17.
- TASIĆ, N., 1994., Nekropola kod Doroslava i njen značaj za proučavanje starijeg gvozdenog doba Podunavlja, u: *Kulture gvozdenog doba jugoslovenskog Podunavlja (znanstveni skup, Sombor 1993.)*, Beograd, 9.-19.
- TERŽAN, B., 1987., The Early Iron Age Chronology of the Central Balkans, A Review from the Viewpoint of the Southeastern Alpine Hallstatt, *Alug 24*, Beograd, 7.-27.
- TERŽAN, B., 1990., *Starejša železna doba na Slovenskem Štajerskem, KatMon 25*, Ljubljana
- TERŽAN, B., 1995., Stand und Aufgaben der Forschungen zur Urnenfelderzeit in Jugoslawien, *Beiträge zur Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen, MonRGZM 35* (1995), Mainz, 323.-372.
- VASIĆ, R., 1995., Gütertausch und Fernbeziehungen im früheisenzeitlichen Serbien, u: *Handel, Tausch und Verkehr im bronze- und früheisenzeitlichen Südosteuropa, PASoE 11*, München – Berlin, 349.-362.
- VINSKI, Z., 1955., «Tračko-kimerijski» nalaz Adaševci u Srijemu, *RVM 4*, Novi Sad, 27.-42.
- VINSKI, Z., 1955. a, Prethodni izvještaj o iskanjanju nekropole na Lijevoj bari u Vukovaru 1951., 1952. i 1953. godine, *LjetJAZU 60*, Zagreb, 231.-255.
- VINSKI, Z., VINSKI-GASPARINI, K., 1962., O utjecajima istočno-alpske halštatske kulture i balkanske ilirske na slavonsko-srijemsko Podunavlje, *AradRaspr 2*, Zagreb, 263.-293.
- VINSKI-GASPARINI, K., 1973., *Kultura polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj, MonFfZadar 1*, Zadar
- VINSKI-GASPARINI, K., 1978., Osvrt na istraživanja kasnog brončanog i starijeg željeznog doba u sjevernoj Hrvatskoj, *IzdanjaHAD 2*, Zagreb, 129.-146.

ZUSAMMENFASSUNG

Das Verhältnis der Dalj- und Bosut-Gruppe auf dem Gebiet des kroatischen Donauraums am Anfang der älteren Eisenzeit

Die Dalj-Gruppe und die Bosut-Gruppe waren zu Beginn und während der älteren Eisenzeit als zwei benachbarte Gemeinschaften im kroatischen Donauraum verbreitet und trotz der Unterschiede in vielen Lebensaspekten auch miteinander verflochten. Die Verbindungspunkte spiegeln sich in von beiden Gruppen verwendeten Gefäßformen sowie in den Formen von Metallgegenständen und von Pferdezaumzeug wider.

Im Rahmen der Forschungen konnten sowohl Ähnlichkeiten – wie z.B. Pferdezaumzeug auf dem Verbreitungsgebiet der beiden Gruppen – als auch Unterschiede – wie z.B. verschiedene Bestattungsriten sowie die Keramographie – zwischen Dalj- und Bosut-Gruppe festgestellt werden. Man versuchte, den kroatischen Donauraum in einem breiteren südpannonischen Kontext zu betrachten und die Verbindungen zu den damaligen südostalpinen Zentren im Hinblick auf den Austausch von Gegenständen und Ideen jener Zeit zu erörtern.

Im vorliegenden Artikel wurden die Kontakte und der Austausch, die sich in den ersten Jahrhunderten des letzten Jahrtausends v. Chr. im südlichen Teil der Pannonischen Tiefebene abwickelten und die sich in Funden von Tracht, Keramikformen und Schmuck – die untereinander ausgetauscht und dann in den eigenen Werkstätten nachgeahmt wurden, was an zahlreichen Funden desselben Typus von Gegenständen auf einem großen Verbreitungsgebiet beobachtet werden kann – widerspiegeln, nur ansatzweise dargelegt.

Im genannten Zeitraum fluktuierten neben den Gütern mit Sicherheit auch Ideen, und diese Kommunikation lief durch ein breit gegliedertes Verkehrsnetz von uralten Wasserwegen, auf denen Austausch und Handel stattfanden. Es verwundert uns deswegen nicht, daß das attraktive Ornament im Basarabi-Stil auch in weiter entfernten Gebieten vorkommt; er wurde sowohl nachgeahmt und den lokalen Gegebenheiten angepaßt, als auch später sogar in eigenen Varianten auf dem sekundären Stammgebiet gefertigt. Dies kann auch bei Pferdezaumzeug und Waffen östlichen Ursprungs beobachtet werden, die ungeachtet der Kulturzugehörigkeit im ganzen Bereich des Karpatenbeckens geschätzt wurden. Diese interessanten Gegenstände gefielen den Anführern jener Gemeinschaften, die die Ressourcen verwalteten oder wichtige Verkehrswege kontrollierten, so daß sie von ihnen gerne als Geschenk für ihre Dienste angenommen und dann auch als Prestigesymbol geführt wurden. Eine der Begründungen für solche Fundstücke (*prestige goods*) in den Gräbern der führenden Persönlichkeiten unter den Grabhügeln in Frög beruht vielleicht auf der Idee eines «Ur-Zolls» auf dem Weg nach Osten, wo die jeweilige Familie den Weg kontrollierte und sich aus den von Händlern und Karawanen beförderten Gütern – die von oder nach Osten durch die Flußtäler von Drau und Donau verkehrten – bestimmte Gegenstände aussuchte, diese in ihrem Besitz behielt und letztendlich in die Gräber der Vertreter der führenden Gesellschaftsschicht legte (METZNER-NEBELSICK,

2001, 149). Von solch einer Kommunikation von Ideen und Gütern auf große Entfernungen zeugen die Funde aus der Spätbronzezeit; sie intensivierten sich später und umfaßte zu Anfang der älteren Eisenzeit das ganze Gebiet vom südostalpinen Raum bis hin zum Schwarzen Meer. Auf diese Weise können vielleicht auch die Routen von zahlreichen «exotischen» Gegenständen in Batina und Dalj gedeutet werden, jedoch ohne sicheren Kontext. Das bezieht sich vor allem auf die vergoldete Fibel mit zoomorpher Darstellung aus Dalj (EBERT, 1908, 206, Fig. 115). In Anbetracht der Aufgeschlossenheit der Gemeinschaften in der älteren Eisenzeit ist es kein Wunder, daß die Formen, der Schmuck und die Metallgegenstände in den benachbarten Gruppen von Dalj und Bosut, die auf diesem so wichtigen Raum des mittleren und unteren Donauraums – dem Knotenpunkt von verschiedenen Verkehrswegen – lebten, miteinander verflochten waren. Der Donauraum war zu Anfang der älteren Eisenzeit nicht nur ein Gebiet der Innovation, sondern er vermittelte auch die östlich geprägten Elemente nach Westen hin, in das Balkangebiet und den südostalpinen Raum. In dadurch zustande gekommenen Kontakten wurden Gegenstände und Ideen dieses Gebiets übernommen, wobei auch die Möglichkeit ihrer Überlieferung durch Zuwanderer aus anderen Gebieten nicht ausgeschlossen werden darf; in Einzelfällen ist diese Annahme durch Trachtenfunde belegt, während für größere Migrationen archäologische Befunde bisher noch nicht vorliegen.

Es muß allerdings hervorgehoben werden, daß die Kontakte zwischen Dalj- und Bosut-Gruppe schon in der Kalakača-Phase nachgewiesen werden konnten, weil einerseits in den Siedlungen der Bosut-Gruppe die runden, kugelförmigen Schüsseln mit ausgezogenem Rand der Dalj-Provenienz gefunden wurden, und andererseits die eingeritzten Verzierungen, beliebt in der Bosut IIIa-Phase, auf in Dalj gefundenen Gefäßen mit typischen Formen der Dalj-Gruppe beobachtet werden können. Es kam außerdem auch zu Kontakten mit dem südostalpinen Raum, wo in den Siedlungen der Ruše-Gruppe Gefäße in Kalakača-Stil gefunden wurden, während sich eine harfenförmige Fibel, eine in der Ruše-Gruppe beliebte Form, in einer Grube in Kalakača befand. Die Kommunikation und die Kontakte intensivierten sich in der Bosut IIIb-Phase, in der der Basarabi-Stil sehr verbreitet war und wo in den Gräberfeldern der Dalj-Gruppe die für die Bosut-Gruppe charakteristischen Körpergräber festgestellt wurden. In der letzten Phase der Bosut-Gruppe wurden ihre Spuren auch westlich von Vinkovci nachgewiesen, so daß man aufgrund der Funde aus der Siedlung und den Grabanlagen von einer südpannonischen, späthalstattzeitlichen Koine ausgehen kann – mit denjenigen in Sirmien und Ostslawonien vergleichbar – innerhalb derer man zwischen kleineren ethnischen Gruppen mit ihren eigenen Ausdrucksformen und gegenseitigen intensiven Kontakten unterscheidet (POTREBICA, DIZDAR, 2002, 89).

Im kroatischen Donauraum, von Ilok bis Dalj, kann beobachtet werden, wie die Dalj- und Bosut-Gruppe miteinander verflochten waren. Im Hinblick auf das Gräberfeld in Lijeva bara kann Vukovar im jeden Fall dem Verbreitungsgebiet der Dalj-Gruppe und die Siedlung in Ilok – dem Forschungsstand zufolge – der Bosut-Gruppe zugeschrieben werden. Die

Trennungslinie zwischen diesen zwei Kulturerscheinungen ist auf dem Gebiet zwischen Vukovar und Ilok zu suchen, obwohl aus den bisher belegten Funden ersichtlich ist, daß die Elemente von beiden Gruppen gemeinsam vertreten waren, so daß die Zugehörigkeit von einzelnen Fundstätten erst nach der archäologischen Erforschung größerer Flächen erörtert werden kann. Es wäre jedoch nicht überraschend, wenn sich aus den Forschungen ergeben würde, daß auf dem Gebiet zwischen Vukovar und Ilok beide Gruppen, die den Beginn der älteren Eisenzeit im kroatischen Donaauraum prägten, zusammenlebten, und daß trotz ihrer unterschiedlichen Herkunft keine scharfe Trennungslinie existierte.

Nördlich der Drau-Mündung in die Donau konnte ein geringer Einfluß der Bosut-Gruppe auf das Gebiet von Dalj nachgewiesen werden. Das Verbreitungsgebiet der Dalj-Gruppe schließt sich an Transdanubien und das kroatischen Donaauraums an, während die Bosut-Gruppe an Sirmien, das Donaugebiet und den südlichen Teil des Theiß-Gebiets und den Banat grenzt, was bestimmte kulturelle Unterschiede zur Folge hatte. Jedoch zeugen die geographische Nähe und die intensive Kommunikation von der Wichtigkeit dieser beiden Gruppen, die eine Vermittlerrolle am Scheideweg zwischen dem europäischen Osten und Westen spielten und die beide den neuen Strömungen der eintretenden älteren Eisenzeit gegenüber aufgeschlossen waren. Bisher brachte man den Beginn der Eisenzeit im kroatischen Donaauraum mit dem Šarengard-Hort, datiert in die Mitte des 8. Jahrhunderts v. Chr. (VINSKI-GASPARINI, 1973, 172) in Verbindung. Neben dem Pferdegeschirr, das mit dem Eindringen der thrako-kimmerischen Stämme in dieses Gebiet in Verbindung gebracht wurde, werden neue Elemente in der Tracht und die Knochengräber als Zeichen der Einwanderung aus dem illyrischen Balkangebiet in der zweiten Hälfte des 8. Jahrhunderts v. Chr., als Zeichen einer neuen Zeit gedeutet, mit der die Urnenfelderkultur im kroatischen Donaugebiet endete (VINSKI-GASPARINI, 1973, 172). Man muß hier anmerken, daß auf diesem Raum auch in der älteren Eisenzeit zwei Kulturgruppen – die Dalj-Gruppe und die Bosut-Gruppe –, deren Wurzeln bis in die Spätbronzezeit zurückgehen, fast gleichzeitig existierten, und daß sich die mit dem Übergang von der Spätbronzezeit in die ältere Eisenzeit verbundenen Veränderungen während der Zeit ihres Bestehens abspielten.

Eisengegenstände, Schmuck und Waffen, die in den Gräben 65, 75 und 269 in Lijeva bara in Vukovar sowie im Šarengard-Hort – wobei im letzteren auch Eisenwaffen vorlagen – entdeckt wurden, zeugen davon, daß Eisen schon im 8. Jh. v. Chr. intensiv genutzt wurde. Es konnten auch Ähnlichkeiten zwischen den Plättchenfunden und einer größeren Brillenfibel im Šarengard-Hort und den Diademplättchen und der Brillenfibel aus dem weiblichen Knochengrab 202 in Lijeva bara in Vukovar (VINSKI, VINSKI-GASPARINI, 1962, 275 T. I, 18; T. II, 28; T. IV, 56, 57) festgestellt werden. Sehr nahe Analogien zu einigen Gegenständen aus dem Hort in Šarengard finden wir im Gruppengrab II in Gomolava wieder. Es handelt sich um Brillenfibeln mit Achtelschleife und zylinderförmigen Verzierungen, die in beiden geschlossenen Einheiten vorkommen (TASIĆ, 1972, 32, T. II, 5; T. III, 7; T. V, 14-15; T. VI, 16-19; TASIĆ, 1979, 14, T. III). N. Tasić datierte die Grabanlage

in Gomolava – und somit auch den Hort in Šarengard – in die Ha B 3-Zeitstufe und korrigierte damit seine frühere Datierung in die Ha C-Zeitstufe (TASIĆ, 1979, 14, Anmerkung 24). B. Teržan datierte das Gruppengrab II in Gomolava aufgrund der Funde der Brillenfibeln mit Achtelschleife und der üblichen weiblichen Schmuckstücke, die aus derselben Zeit stammen und in den Gräbern und Horten im unteren Donaauraum sowie im Gebiet des Mittelbalkans bis hin zum südostalpinen Raum gefunden wurden (TERŽAN, 1987, 8-10; TERŽAN, 1990, 40), an das Ende des 9./Beginn des 8. Jh. v. Chr., wodurch auch die Datierung des Šarengard-Hortes auf den Beginn des 8. Jh. v. Chr. fallen würde – die Zeit also, in der Eisen auf diesem Gebiet mit Sicherheit schon benutzt wurde.

Das Pferdezaumzeug im Donaugebiet kündigte die Veränderungen an, die in dem weiteren Gebiet vom östlichen Teil des Karpatenbeckens bis hin zum unteren Donaauraum in die Zeit von 950/920 v. Chr. datiert werden – als neben der bestehenden spätbronzezeitlichen auch die östliche Orientierung in der Kultur sichtbar wurde (PARE, 1996, 120). Die Zeit zwischen 950/920 und 800 v. Chr. bezeichnete C. Pare als den Übergang von der Spätbronzezeit in die ältere Eisenzeit, der den ganzen Raum von der Mittelmeerküste bis nach Mittelitalien umfaßte (PARE, 1999, 429). Sichere Indikatoren für den Beginn der Eisenzeit sind die Herstellung und Nutzung von Eisengegenständen im alltäglichen Leben, was im Donaauraum in der ersten Hälfte des 8. Jh. v. Chr. aufgrund des Šarengard-Hortes und der veröffentlichten Gräber in Vukovar in Lijeva bara nachgewiesen werden konnte. Der Beginn der Eisenzeit im südöstlichen Teil Pannoniens, wo auch das Gebiet der Dalj-Gruppe liegt, wird von Metzner-Nebelsick ähnlich datiert; sie ordnet den IIIa-Keramikhorizont (800-720 v. Chr) der älteren Eisenzeit zu und bedient sich dabei der Parallelen zu den zuverlässig datierten geschlossenen Gräber in Pécs Jakabhegy (Tumuli 1 und 75) (METZNER-NEBELSICK, 1997, 11). Der Beginn der Eisenzeit in der Bosut-Gruppe kann schon seit der Frühphase verfolgt werden, die sich laut P. Medović in zwei Unterphasen aufgliedern läßt: die ältere, in die Ha A 2-Zeit datierte Phase, in der die Verbindung zur Belegis II-Keramik klar sichtbar ist, und die jüngere Phase, in der reine Formen der Kalakača-Phase und in die Ha B-Zeitstufe datierbare Eisengegenstände vorkamen (MEDOVIĆ, 1994, 47). Deswegen wurde auch die Siedlung in Kalakača, die von der Mitte des 10. bis zur Mitte des 8. Jahrhunderts v. Chr. existierte, als früheisenzeitliche Siedlung bezeichnet (MEDOVIĆ, 1988, 432). Pferdezaumzeug, Eisengegenstände, Keramik im Basarabi-Stil und die Fibeln vom Typ Vače zeugen von der neuen Eisenzeit, deren Beginn im kroatischen Donaauraum aufgrund der geschlossenen Einheiten und der neueren Vergleiche im größeren Raum des Karpatenbeckens und Donaugebiets (PARE, 1999; METZNER-NEBELSICK, 2002) in das 9. Jh. bzw. spätestens auf das Ende des 9. Jahrhunderts v. Chr. datiert werden kann. Sichere Indikatoren für die Eisenzeit sind neben den Eisengegenständen auch die im Basarabi-Stil verzierte Keramik, Fibeln vom Typ Vače und die Grabbeigaben mit Pferdezaumzeug. Alle diese Elemente können im kroatischen Donaugebiet schon in der ersten Hälfte des 8. Jahrhunderts v. Chr. beobachtet werden, woraus ersichtlich ist, daß die Neuerungen im alltäglichen Leben ak-

zeptiert wurden, d.h. daß der Prozess der Veränderungen eigentlich schon eingesetzt hatte. Die dargelegten Hypothesen und Schlußfolgerungen suchen Bestätigung oder Widerlegung in den Publikationen zu den erforschten Gräbern der Dalj-Gruppe in Vukovar und Doroslovo sowie in der Untersuchung der Siedlungen der älteren Eisenzeit im Donauraum, die neue Erkenntnisse über diese interessante, bisher noch nicht völlig durchleuchtete Zeit in der Urgeschichte des kroatischen Donauraums bringen sollen.¹ Sicher ist jedoch, daß der Übergang von der Spätbronzezeit in die ältere Eisenzeit während der Entwicklung der Dalj- und Bosut-Gruppe eintrat, was sich dann auch auf die Eigenschaften ihres materiellen und geistigen Erbes auswirkte.

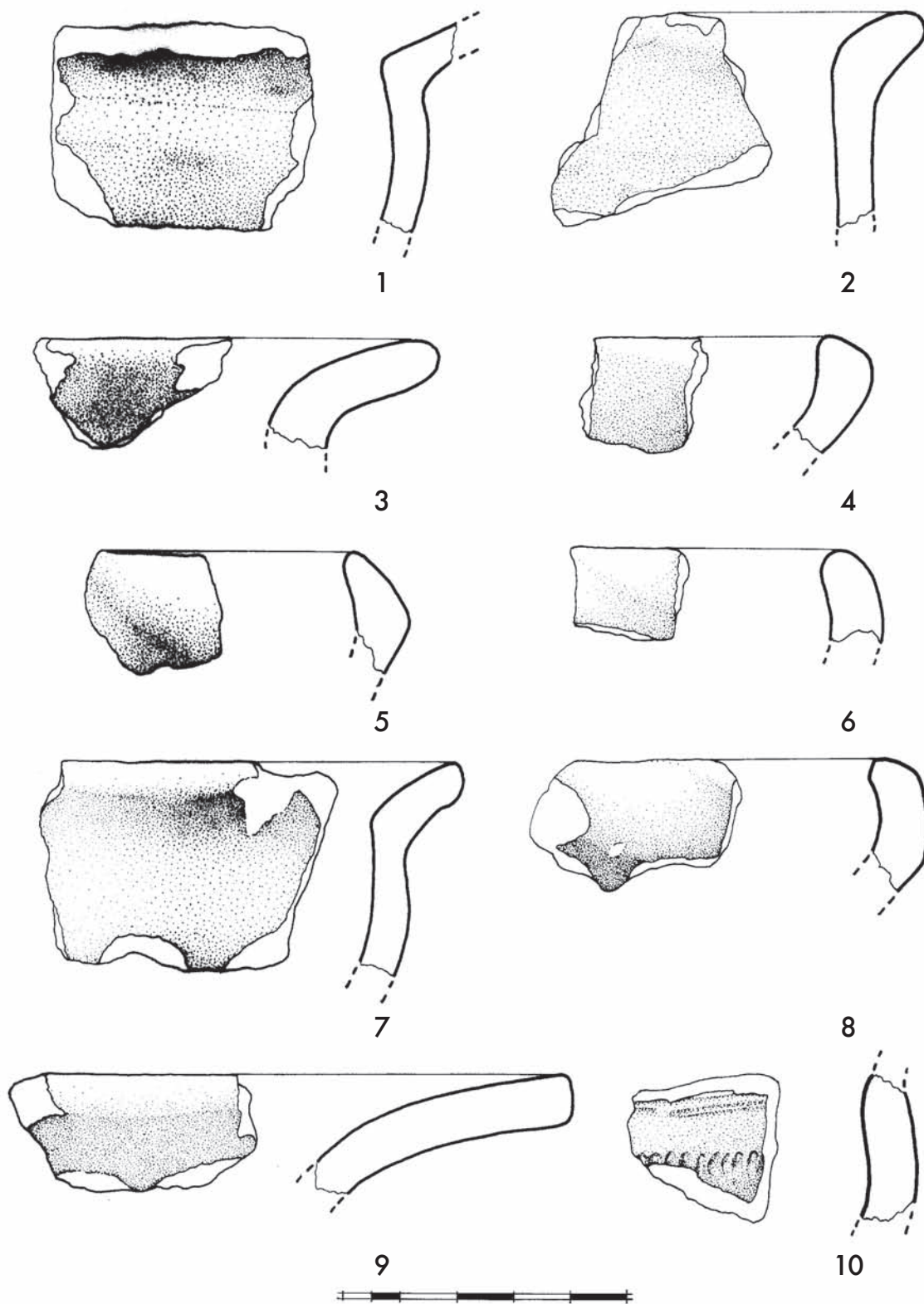
Unterschiede, die zwischen diesen zwei Kulturen festgestellt werden können, ergeben sich aus ihrer unterschiedlichen Herkunft und nicht aus Einflüssen, denen sie beide gemeinsam ausgesetzt waren. Die Dalj-Gruppe konnte im Laufe der älteren Eisenzeit ihr konservatives Erleben des Todes und die aus der Urnenfelderkultur stammenden Brandgräber aufrechterhalten, während in der Bosut-Kultur Änderungen eingetreten waren, die in Körpergräbern und in mit Ritztechnik verzierten Gefäßen ihren Ausdruck fanden. Die Bosut-Gruppe, deren Wurzeln im Kreis der koine der kannelierten Keramik des Karpatenbeckens zu suchen sind, war den eintretenden Veränderungen gegenüber etwas aufgeschlossener, diese fan-

den aber auch in den kulturellen Inhalten der Dalj-Gruppe Ausdruck. Diese Aufgeschlossenheit Neuerungen gegenüber prägte viele gemeinsame Eigenschaften des materiellen Erbes, es bestanden aber neben dem Begräbnisritus auch andere spezifische Merkmale, die als Erkennungszeichen der kulturellen Eigenständigkeit bei beiden Gruppen dienen.

Auf dem definierten Verbreitungsgebiet der Dalj- und Bosut-Gruppe gibt es eine Zone, in der die Elemente beider Gruppen miteinander vermischt sind, angefangen von der Bestattungsart bis hin zur Fertigung und Verzierung von Keramikgefäßen. Da der kroatische Donauraum und Sirmien am Kreuzungspunkt der Wasserstraßen von Donau, Drau und Save liegen – wo Menschen reisten und Gegenstände und Ideen ausgetauscht wurden – bestanden die benachbarten Bosut- und Dalj-Gruppe auch nicht als eine Welt für sich, sondern sie waren in ihrer Lebensart miteinander verflochten, was sich in gemeinsamen Formen der Keramikgefäße, aus denselben Typen der Metallgegenstände und aus den parallel existierenden verschiedenen Bestattungsriten – dokumentiert in den Gräberforschungen der Dalj-Gruppe – offenbart. Dank der strategischen Lage ihres Verbreitungsgebietes waren die Bosut- und Dalj-Gruppe Vermittler zwischen Ost und West, wie es die reichen und vielfältigen Funde der von diesen Gruppen genutzten Gegenstände – die sie durch Kontakte mit zahlreichen Reisenden im Donaugebiet erwarben – belegen.

1 In dieser Abhandlung sind einige Erkenntnisse über die Chronologie des Übergangs von der Spätbronzezeit in die ältere Eisenzeit auf dem Zwischenstromgebiet von Drau, Save und Donau dargestellt, die von den ausländischen Autoren im breiteren europäischen Kontext bearbeitet wurden (PARE, 1996, 1999; METZNER-NEBELSICK, 2002). Hier wird versucht, diese Datierungen auf einem kleineren, kulturell mehr oder weniger einheitlichen Gebiet, wo einige Fragen erst nur angeschnitten wurden, zu erörtern; es handelt sich bei weitestem nicht um Lösungsvorschläge zu dieser wichtigen Zeit der Veränderungen, die sich auf alle Lebensformen auswirkte. Dieses Thema soll jedenfalls in einer umfangreichen Studie behandelt werden.

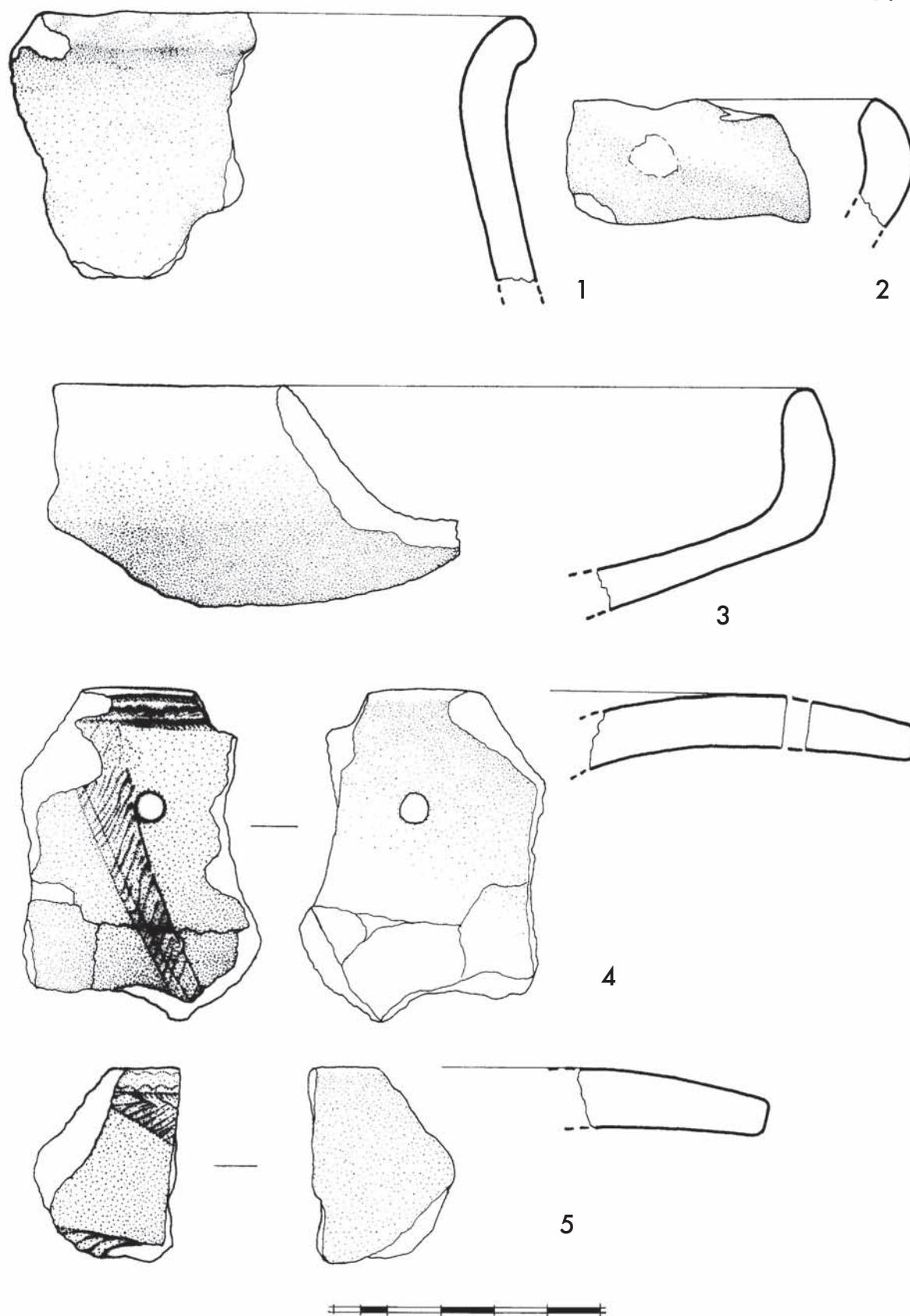
T. 1.

T. 1.: 1-6 Mohovo Mandalija; 7, 9 Mohovo istočno od sela; 8, 10 Šaregrad Renovo

T. 1 1-6 Mohovo Mandalija; 7, 9 Mohovo östlich des Dorfes; 8, 10 Šaregrad Renovo

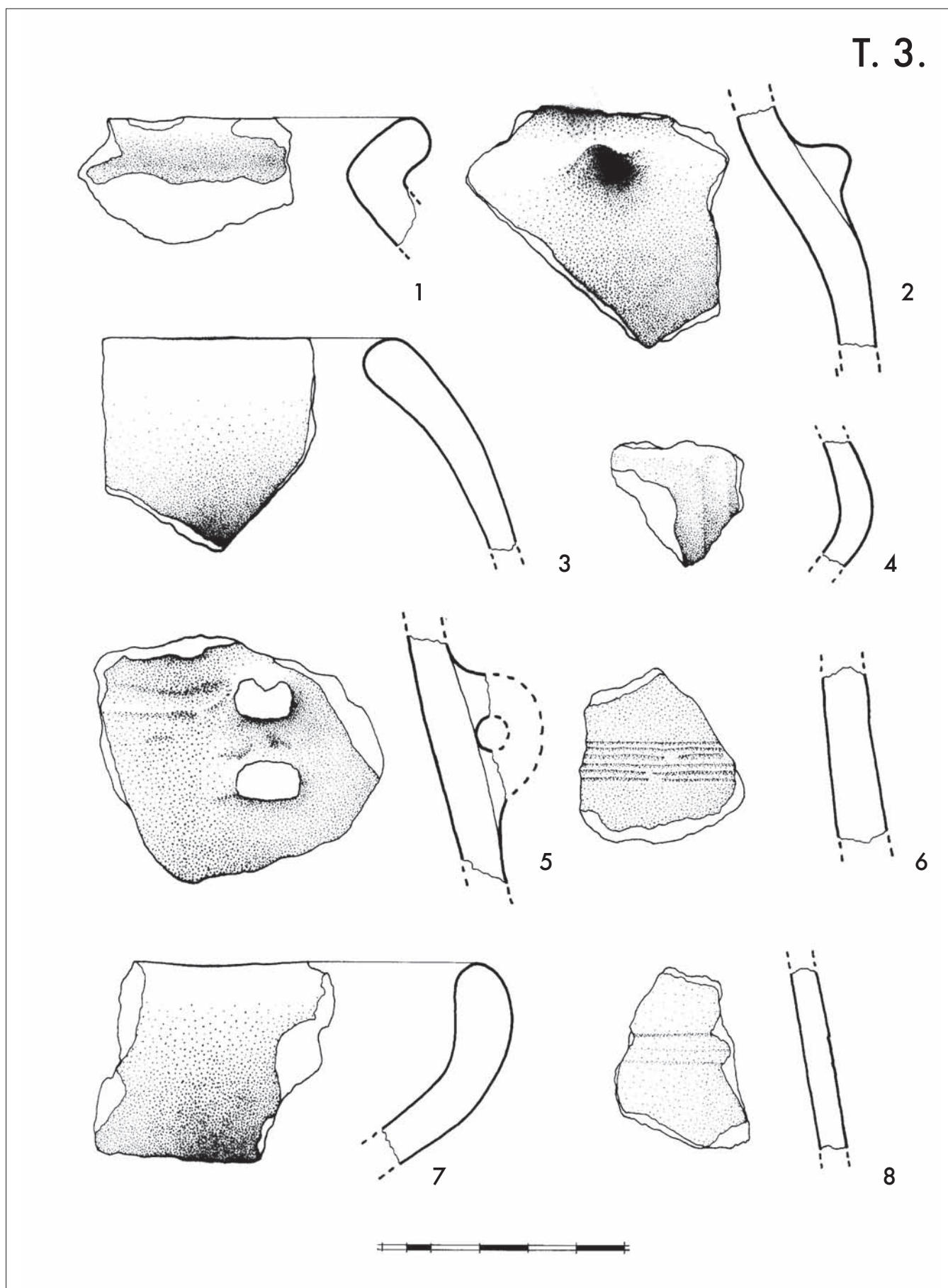
T. 2.

T. 2.: 1-5 Mohovo Čaire

T. 2 1-5 Mohovo Čaire

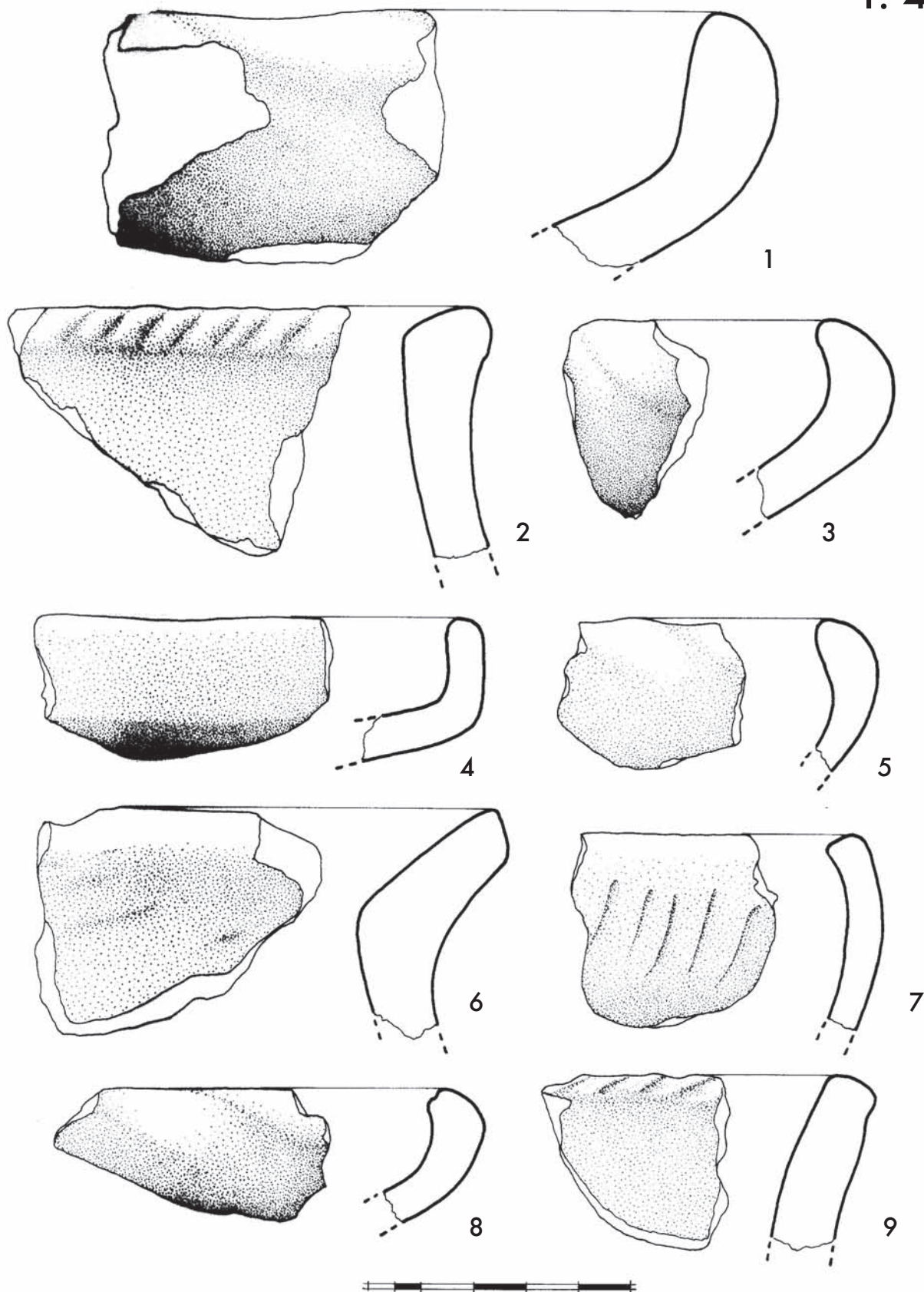

T. 3.: 1, 3 Šarengard Renovo; 2, 4-8 Šarengard Malo Renovo

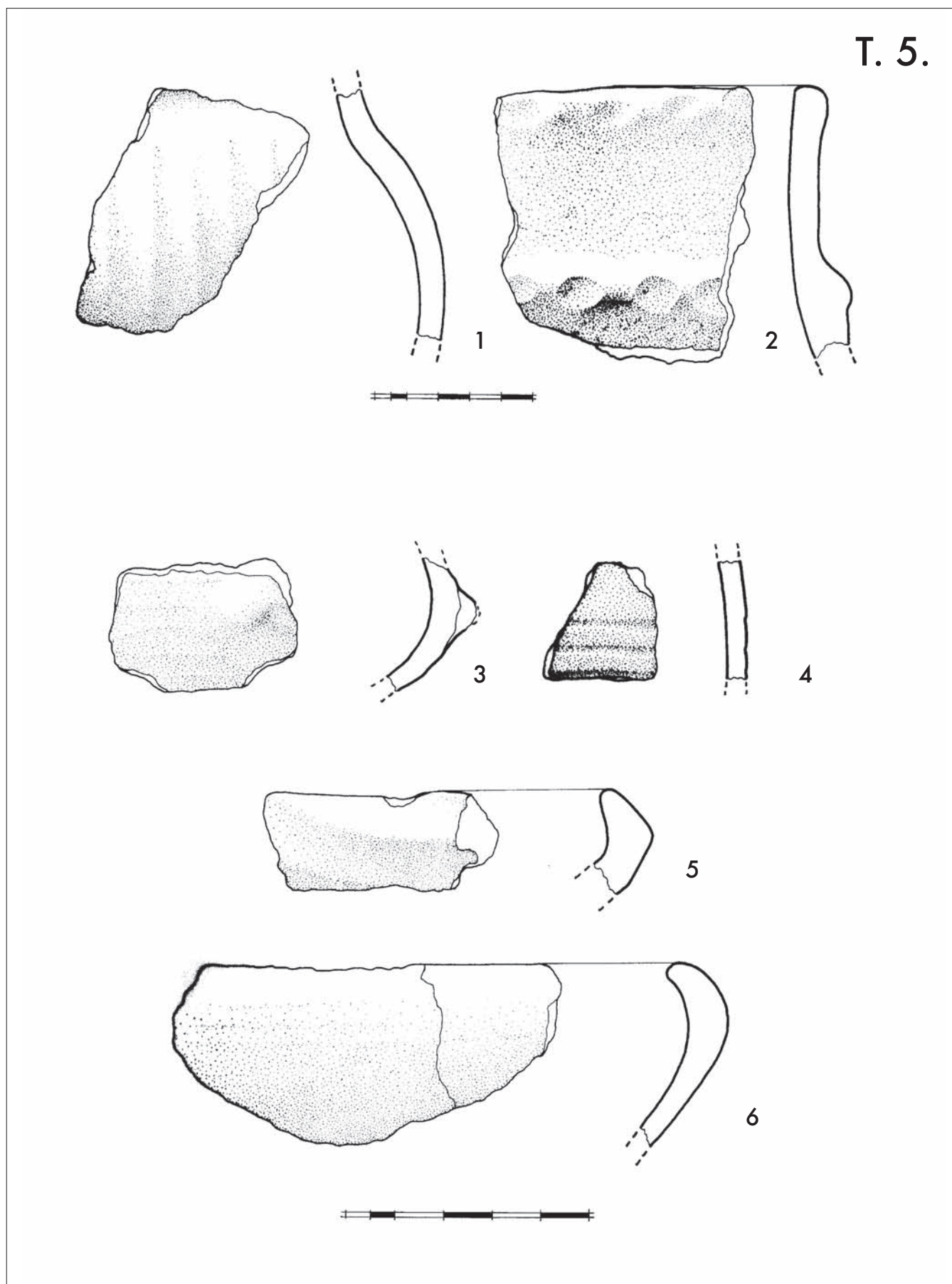
T. 3 1, 3 Šarengard Renovo; 2, 4-8 Šarengard Malo Renovo

T. 4.

T. 4.: 1-9 Šaregrad Malo Renovo

T. 4 1-9 Šaregrad Malo Renovo

T. 5.: 1 Šaregrad Malo Renovo; 2-5 Šaregrad Luketinac zapad; 6 Ilok Sofija 2

T. 5 1 Šaregrad Malo Renovo; 2-5 Šaregrad Luketinac West; 6 Ilok Sofija 2

